

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND 5e jaargang, 1986 nr. 4

UW SPECIAALZAAK VOOR:

- 16e tot 19e eeuwse landkaarten
- stads- en dorpsgezichten
- geïllustreerde boeken
- kook- en kinderboeken
- oude ansichtkaarten
- oude poppen

's ochtends en 's maandags gesloten.

Parade 17a
5911 CA Venlo
Tel. 077-19000

"In de Bokkeschuur"

Voorstraat 11-13
4161 CS HEUKELUM (bij Leerdam)
telefoon 03451 - 12186

- ANTIQUARIAAT
- INLIJST- en RESTAURATIE-ATELIER
- IN- en VERKOOP VAN TOPOGRAFISCHE KAARTEN, PRENTEN EN BOEKEN (16e t/m 19e eeuw)
- BEROEPS- en BEDRIJFSPRENTEN
- INTERNATIONALE ZOEKDIENT
- CURSUSSEN en PRIVÉLESSSEN HANDBOEKBINDEN en INLIJSTEN

Lid van V.A.R. en F.G.E.

Geopend: van 14.00 tot 17.00 uur en op afspraak.
('s-donderdagds gesloten)

CAERT-THRESOOR

Inhoud

5e jaargang, 1986 nr. 4

Het kaartbeeld van de Friese Waddeneilanden, ca. 1540-1860: De ontwikkeling van de nauwkeurigheid

M. Koenders 65

Kalendarium voor oude kaarten: Het 'Cartochronology Project'

T. Campbell 72

Vier kaarten van de Kaap de Goede Hoop (1)

M. Scholte 75

Varia Cartographica 85

Besprekingen 87

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven 88

Redactie

R.C.M. Braam, drs. M.M.Th.L. Hameleers, drs. P.C.J. van der Krogt, J.D.N. Vis, drs. J.W.H. Werner en drs. C.J. Zandvliet.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Drs. M.M.Th.L. Hameleers, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Correspondenten

Mw. L. Danckaert, Brussel; mw.dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij, Odijk; R.W. Karrow Jr., Chicago, Ill.; P.H. Meurer, Heinsberg (BRD); mw.dr. M. Pastoureau, Parijs; mw. S. Tyacke, Londen.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 20,— per jaar (vier nummers), buitenland f 25,—. Losse nummers f 7,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-72458, Postgiro-nummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr. f 100,—
halve pagina per nr. f 70,—
1/4 pagina per nr. f 50,—
Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst 10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opgenomen à f 5,— per 12 woorden. Opgave aan de administratie.

ISSN 0167-4994

Het kaartbeeld van de Friese Waddeneilanden, ca. 1540-1860: De ontwikkeling van de nauwkeurigheid

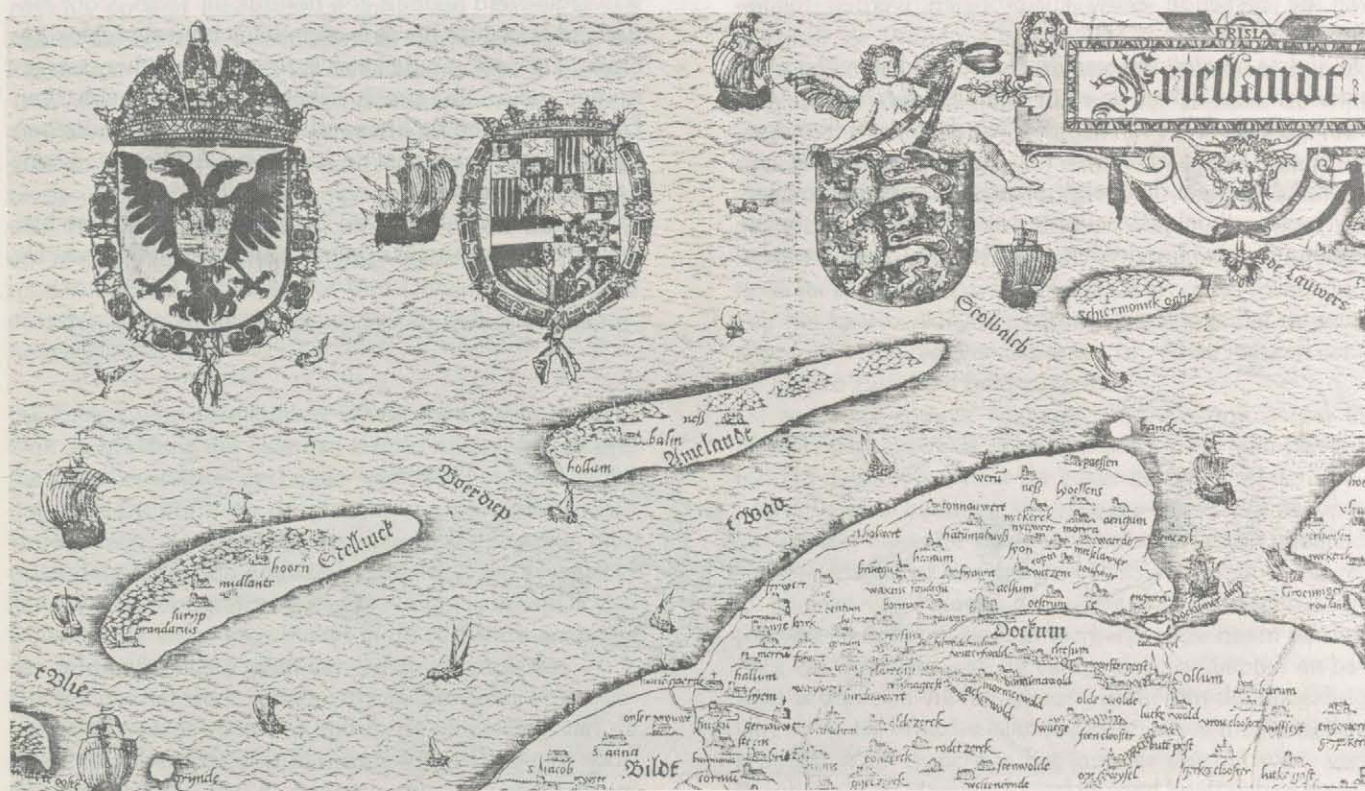
Inleiding

Hoewel de vier Friese Waddeneilanden¹ stuk voor stuk uniek zijn vertonen zij verschillende overeenkomsten die een gemeenschappelijke bestudering rechtvaardigen. Gemeenschappelijke kenmerken zijn o.a. hun ontstaansgeschiedenis, hun geologische gesteldheid en natuurlijk hun ligging, deel uitmakend van de eilandenreeks voor de kust van Nederland en Duitsland. De laatste overeenkomst, de geografische positie der eilanden, was een interessant aangrijpingspunt voor nadere studie. De vraag luidde in dit geval: hoe nauwkeurig was men in het verleden bij het weergeven van die ligging op oude kaarten? Daarnaast wilde ik ook proberen een uitspraak te doen over de nauwkeurigheid van de afgebeelde vorm en topografische gedetailleerdheid. Ten aanzien van die nauwkeurigheid maken Blakemore en Harley (1980) een driedeling².

Ten eerste chronometrische nauwkeurigheid. Dit heeft te maken met de datering en de geografische inhoud van een kaart. Een kaart kan men chronometrisch nauwkeurig noemen wanneer deze de neerslag vormt van wat op het moment van vervaardiging van het afgebeelde gebied bekend is. De tweede soort nauwkeurigheid is geodetisch/planimetrische nauwkeurigheid (hier kortweg planimetrische of meetkundige nauwkeurigheid genoemd). Het betreft de mate waarin afstanden en verhoudingen op de kaart overeenkomen met hun werkelijk-

ke waarden. In principe kunnen afwijkingen worden vastgesteld door middel van vergelijking van de oude kaart met een nauwkeurige moderne kaart. Deze methode is echter niet toepasbaar t.a.v. het kaartbeeld van de Waddeneilanden. De huidige vorm van de eilanden verschilt namelijk met die in vroeger tijd. Zodoende was het nodig om naast historisch-kartografisch onderzoek eerst enig inzicht te verkrijgen in het ontstaan en de vormveranderingen van de Friese Waddeneilanden. Daarna pas kan men een uitspraak doen over de meetkundige nauwkeurigheid. De derde soort nauwkeurigheid is topografische nauwkeurigheid. Blakemore en Harley omschrijven dit als de kwantiteit en de kwaliteit van de informatie die een kaart biedt over het afgebeelde gebied. In tegenstelling tot de twee andere vormen van nauwkeurigheid is topografische nauwkeurigheid principieel subjectief omdat het de kaartmakers zelf zijn die de topografische details selecteren.

Het driedelig bronnenmateriaal voor deze studie bestond uit leeskaarten, land- en zeekaarten. Een eerste inventarisatie leverde echter een welhaast onoverzichtelijk groot aantal kaarten op³. Daar het niet in de bedoeling lag om een volledige kartobibliografie van de Friese Waddeneilanden op te stellen heb ik hierin een tweetal belangrijke beperkingen aangebracht. In de eerste plaats zijn alleen die kaarten bestudeerd die in chronometrisch opzicht nauwkeurig te noemen waren⁴. Een tweede selectief vereiste was dat de voor onderzoek in aanmerking

1. Deel van de kaart van Friesland door Jacob van Deventer (1545). Uit B. van 't Hoff (1941).

komende kaarten een volledige afbeelding moesten geven van één of meerdere Waddeneilanden.

De keuze van de bestudeerde periode, ca. 1540-1860, behoeft voor ingewijden in de historische kartografie van Nederland weinig toelichting. Rond het midden van de zestiende eeuw stelden verbeteringen op het terrein van de landmeetkunde kaartmakers in staat tot het maken van een redelijk waarheidsgetrouwe afbeelding van een weer te geven gebied. De gekozen achtergrens staat in verband met de uitgave van de eerste bladen van de 'Topographische en Militaire Kaart' van de vier Friese Waddeneilanden in de jaren 1861-'62. De 'Topographische en Militaire Kaart' vormt het begin van de moderne topografische kartering van Nederland waarbij de nauwkeurigheid van het kaartbeeld een zeer hoog peil bereikt.

In dit artikel wil ik de hoofdzaken uit de ontwikkeling van de nauwkeurigheid van het kaartbeeld van de Friese Waddeneilanden op een rijtje zetten. Voorafgaande aan de eerste waarheidsgetrouwe kaarten van de eilanden zullen eerst de leeskaarten ter sprake komen. Deze leeskaarten, gedeeltelijk daterend van vóór 1540, zijn van belang omdat ze de oudste topografische informatiebron vormen over de Friese Waddeneilanden.

De periode vóór 1600

De oudste naamvermeldingen van de vier eilanden stammen weliswaar uit de middeleeuwen maar beschrijvingen van de vorm en gesteldheid treffen we vóór 1500 nog niet aan. Gedetailleerde (kust)kaarten uit de vijftiende eeuw zijn niet bewaard gebleven. Daarom zal de oudste topografische informatie over de Waddeneilanden gezocht moeten worden bij de zgn. leeskaarten. De zeilbeschrijvingen in deze leeskaartboekjes stonden de zeeman ten dienste bij de navigatie. De leeskaarten bevatten nog geen kaarten maar enkel tekst waaraan in de loop van de zestiende eeuw kustprofielen werden toegevoegd.

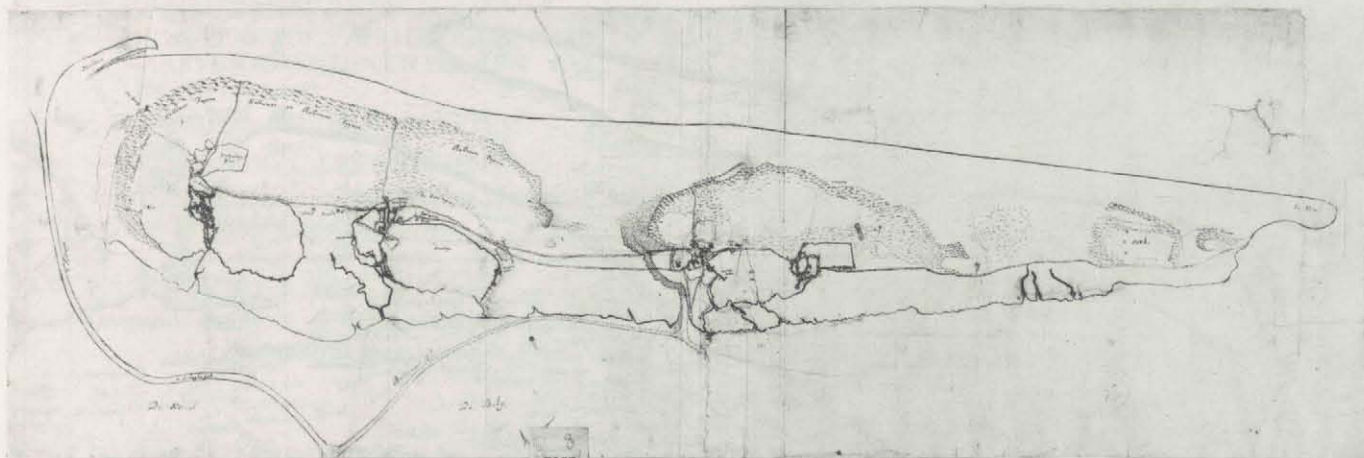
De oudste beschrijving van de Noordzeekusten kan men vinden in het vijftiende-eeuwse Duitse *Seebuch*⁵. Van de vier Friese Waddeneilanden wordt in deze (handgeschreven) leeskaart alleen nog maar Terschelling genoemd. Wanneer de boekdrukkunst de verspreiding van de leeskaartboekjes bevordert verschijnen er begin zestiende eeuw honderden klein-formaat zeemansgids-

jes⁶. De oudst bekende gedrukte zeilaanwijzing met informatie over de Waddeneilanden is een leeskaart uit 1532, *Dit is die Kaert vander Zee* van Jan Zeverszoon⁷. Vlieland en Terschelling worden beschreven zoals ze vanuit zee werden waargenomen. Ameland en Schiermonnikoog worden pas vermeld in de tweede druk van de *Kaert vander Zee*, uitgegeven door Jan Jacobszoon in 1541⁸. In 1544 worden voor het eerst kustprofielen opgenomen in een Nederlandse leeskaart. Het betreft *Die Caerte van die Oosterse See* van Cornelis Anthonisz.,⁹ de eerste leeskaart in oblong-formaat. Hier komen we in totaal maar liefst acht kustprofielen tegen van de Friese Waddeneilanden. Alle profielen zijn getekend van oost naar west, zoals de eilanden zichtbaar waren vanuit de Noordzee.

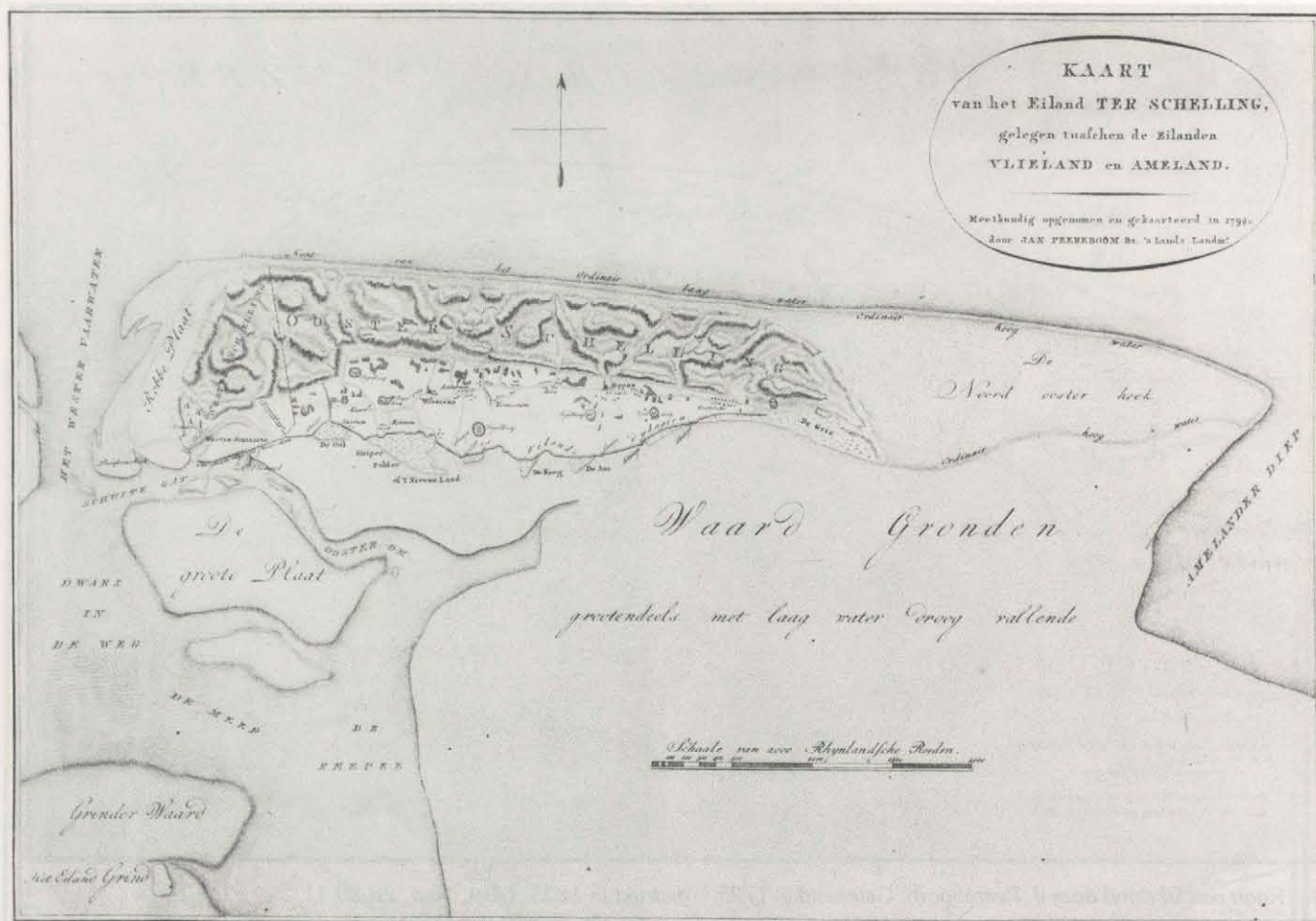
In het algemeen werden bij de kustprofielen karakteristieke elementen benadrukt (bijv. opvallende duinformaties, kerktorens en molens). Deze dienden de stuurliu als baken. Daarnaast was men gebonden aan de paginabreedte van de leeskaart. Zodoende bezitten de meeste kustprofielen geen al te hoge planimetrische nauwkeurigheid.

Hoewel de leeskaartboekjes met kustprofielen nog lange tijd in gebruik bleven kwamen vanaf 1584 de eerste zeemansgidsen met kaarten op de markt. Voordat in 1584 het eerste deel van de *Spiegel der Zeevaerdt* van Waghenauer verscheen hebben zich al belangrijke ontwikkelingen voltrokken. Zo bleek men reeds in de jaren '20 van de zestiende eeuw in staat tot een globale schets van de vorm van de Nederlandse kust. Hiervan getuigen de bewaard gebleven fragmenten van de *Caerte van de Oosterscher Zee* van Jan van Hoirne uit 1526¹⁰. Met een beetje goede wil zijn Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog te onderscheiden. De vorm der eilanden is schetsmatig en ze zijn alle ongeveer even groot afgebeeld. Het is jammer dat de bekende *Caerte van Oostlant* van Cornelis Anthonisz. (1543) ons alleen is overgeleverd middels een herdruk uit 1558. Voor Nederland is in deze herdruk een nieuw houtsnedeblok gebruikt. Dit deel van de kaart is zo goed als zeker overgenomen van de provinciekaarten van Jacob van Deventer¹¹. Hoe de Friese Waddeneilanden er uitzagen op de eerste druk van de kaart van Anthonisz. is ons daarom niet bekend.

Nu de naam van Jacob van Deventer is gevallen kan hier meteen zijn belangrijke inbreng worden genoemd. De

2. Anonieme detailkaart van Ameland, midden zeventiende eeuw. ARA Hingman 3052 (8).

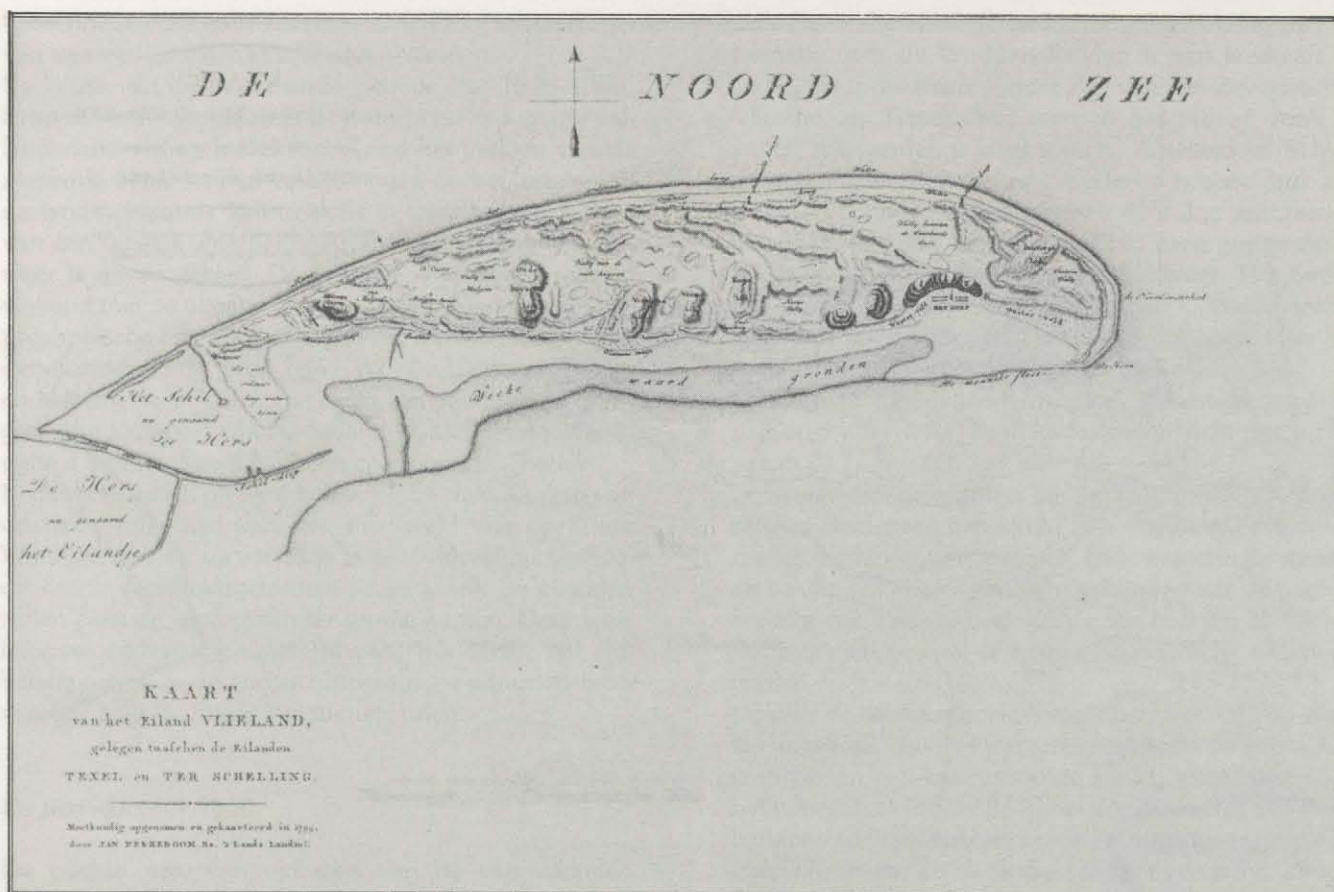
3. J. Peereboom. Kaart van Terschelling. Getekend in 1794 maar pas gedrukt en uitgegeven in 1802. ARA Hingman 2737^a.

oudste gewestelijke karteringen van Nederland, berustend op een meetkundige grondslag, staan op zijn naam. De Friese Waddeneilanden zijn afgebeeld op de kaarten van Holland (1542) en Friesland (1545) (zie afb. 1). We mogen stellen dat Van Deventer voor zijn tijd de vier Waddeneilanden met een verbazingwekkende zorgvuldigheid heeft weergegeven. Keuning (1914) stelde reeds vast dat de meetkundige grondslag betrouwbaar was. De stipvormige karteringsmerken die we aantreffen op zowel Vlieland, Terschelling, Ameland als Schiermonnikoog duiden er op dat Van Deventer alle vier de eilanden bezocht heeft tijdens zijn karteringswerkzaamheden¹².

De ligging van de eilanden is vrij goed weergegeven. Ook de strekking der eilanden is juist, rekening houdend met een oostelijke declinatie van het kompas in die dagen¹³. De vorm en de grootte van de vier eilanden kennen een meetkundige nauwkeurigheid welke men op andere zestiende-eeuwse kaarten tevergeefs zal zoeken. Wat de topografische nauwkeurigheid betreft is Van Deventer de enige kaartmaker in de zestiende eeuw die een juiste afbeelding geeft van de duincomplexen. Het feit dat het werk van Jacob van Deventer op eenzame hoogte staat voor wat betreft de afbeelding van de Friese Waddeneilanden kan indirect geïllustreerd worden aan de hand van de kaarten van een ander belangrijke kartograaf uit die tijd, Christiaan Sgrooten. Hoewel

zijn kaarten voor het vasteland van Friesland meer volmaakt zijn dan die van Van Deventer, is dat niet het geval voor de Waddeneilanden. De weergave is zonder meer teleurstellend. Sgrooten maakte niet alleen gebruik van oudere kaarten maar liet ook zijn fantasie de vrije loop. Schilderachtig is de afbeelding van nimmer bestaand hebbende wegen en landerijen op een kaart uit de zgn. Madrileense atlas (1588-1592). Een meetkundige grondslag voor de Friese Waddeneilanden zal Sgrooten niet gebruikt hebben. Waarschijnlijk is hij zelfs nooit ter plaatse geweest, getuige de grote vervormingen van het kaartbeeld. Mijn veronderstelling is dat de militaire opdrachtgever van Sgrooten (nl. Alva) hieraan echter niet zo zwaar zal hebben getild.

De zestiende-eeuwse zeekaarten blijven ook achter in nauwkeurigheid bij de provinciekaarten van Van Deventer. Dit geldt zowel voor de bekende *Spiegel der Zeevaerdt* van Lucas Jansz. Waghenaer (1584-'85) als voor het minder bekende werk van Aelbert Haeyen, getiteld *Amstelredamsche Zeecaarten* (1585). Koeman¹⁴ noemt de kaarten van Haeyen de oudste hydrografische kaarten van Nederland die ook werkelijk deze naam verdienen. De weergave van de vaargeulen, ondiepten en bakens is dan ook vrij nauwkeurig maar van de afbeelding van de Friese Waddeneilanden kunnen we niet hetzelfde zeggen. In dit opzicht is het jammer dat het werk van Waghenaer en Haeyen zoveel invloed heeft gehad op latere kartografische produkten.

4. Kaart van Vlieland door J. Peereboom. Getekend in 1795, gedrukt in 1803. UBA, Ned. 28-20-11.

1600-1700

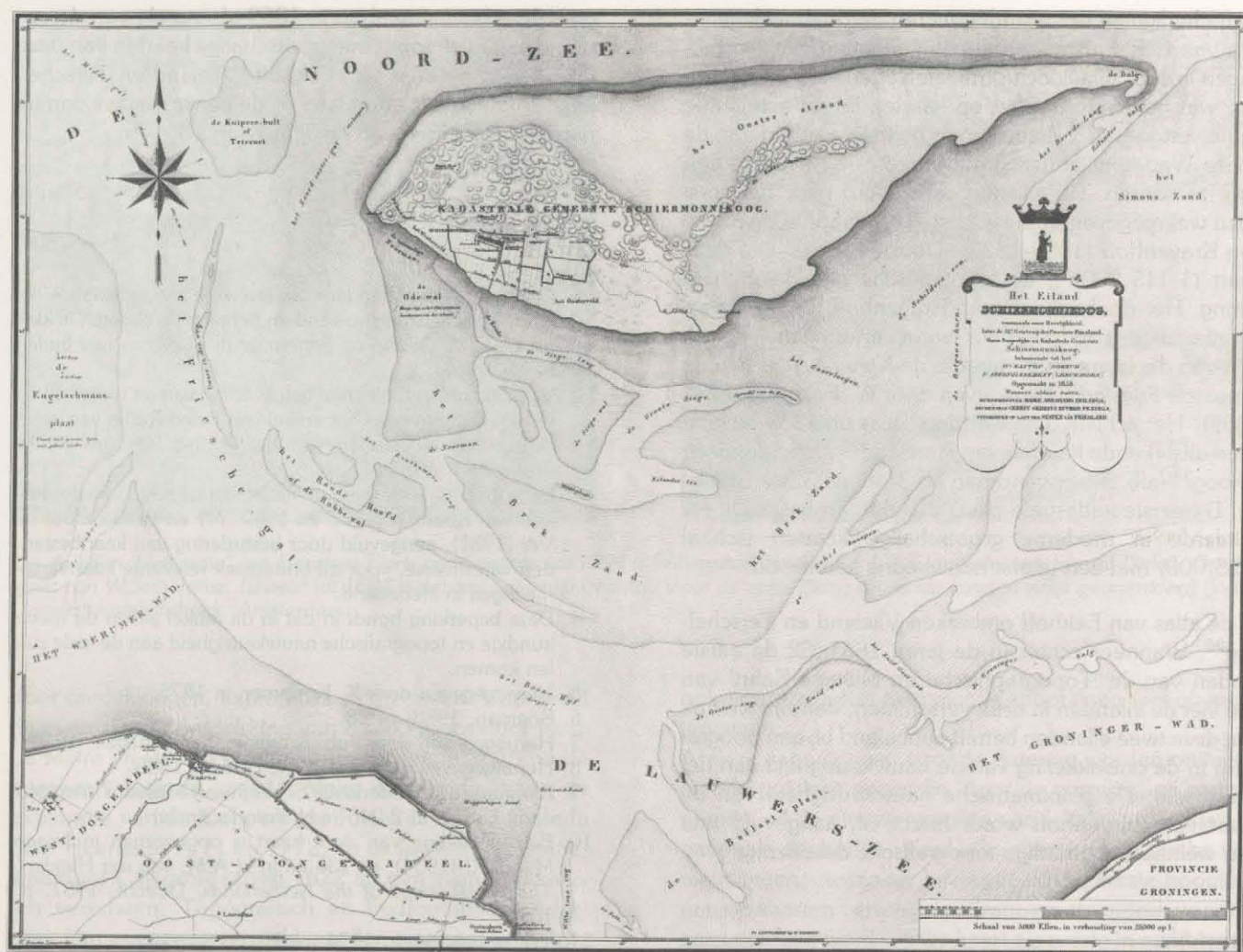
De zeventiende eeuw zou een stormachtige ontwikkeling te zien geven op het gebied van zeemansgidsen en landkaarten maar het kaartbeeld van de Friese eilanden deelde niet mee in deze hausse. De zeventiende-eeuwse hydrografische werken van o.a. Blaeu, Colom en Van Keulen waren niet nauwkeuriger dan de kaarten van Van Deventer, wat betreft hun weergave van de vier Waddeneilanden. De achttiende eeuw (tot ca. 1790) vormt in dit opzicht een periode van stagnatie. Soms is er zelfs sprake van een terugval. Een voorbeeld hiervan is de *Paskaart van Texel tot Langeroog* van J.D. Trock uit 1781. De vertekeningen op deze kaart zijn groter dan op menig zestiende-eeuwse kaart. Lang¹⁵ noemt deze kaart terecht een dieptepunt in de hydrografie van de Noordzeekust.

Het gebrek aan een nauwkeurige afbeelding van de Friese Waddeneilanden op zeekaarten tussen 1600 en 1790 kunnen we tevens constateren bij gewestelijke karteringen uit deze periode. De weergave van de eilanden blijft in nauwkeurigheid duidelijk achter bij het beeld van het Friese vasteland. De planimetrische nauwkeurigheid ondervindt bij veel gewestelijke kaarten nadelige invloed van de marginale geografische positie van de eilanden ten opzichte van dit vasteland. Als gevolg van een te krappe uitsnede van het kaartblad is menig kaartmaker gedwongen enigszins te 'rommelen' met de ligging van de Waddeneilanden. De noordelijke kaartrand 'drukt' als het ware de eilanden in zo'n geval in de richting van Friesland, wat een verkleining van de Waddenzee tot gevolg heeft.

Het gemis aan een nauwkeurige beeld van Friese eilanden op hydrografische en gewestelijke kaarten tussen 1600 en 1790 wordt enigszins gecompenseerd door enkele getekende detailkarteringen. Voor Vlieland bestaat er een grootschalige manuscriptkaart van J. de Boer, getiteld *Afbeelding van eyland Vlieland* uit 1757¹⁶. Van Terschelling maakte Sybrandt Hansz. Cardinael in ca. 1621 een opname¹⁷. Beide kaarten vormen in topografisch opzicht een vooruitgang. Ameland is vóór 1800 tweemaal het onderwerp geweest van een detail-kartering. De eerste maal betreft een anonieme, niet geheel voltooide, manuscriptkaart uit het midden van de zeventiende eeuw¹⁸ (zie afb. 2). Deze kaart laat voor de eerste maal een zorgvuldige afbeelding zien van de zuidelijke kustlijn, inclusief de verschillende inbraakgeulen. Ook de afzonderlijke duinformaties zijn nauwkeurig weergegeven. De tweede afbeelding van Ameland is er één van D.W.C. Hattinga, daterend van 1749¹⁹. Deze kaart is een kopie van een verloren gegane kaart van P. de la Rive uit 1731. De kaart van Hattinga vertoont grote overeenkomsten met de anonieme zeventiende-eeuwse detailkaart maar kan geen verbetering genoemd worden. Wat Schiermonnikoog betreft kunnen we kort zijn. Uit de periode van vóór 1800 is mij namelijk geen nauwkeurige detailopname van het gehele eiland bekend.

1790-1860

Omstreeks 1790 nam de modernisering van de hydrografische kartering van Nederland een aanvang²⁰. De opname en bijhouding van kustkaarten werd een staats-

5. Kaart van Schiermonnikoog in de atlas van Eekhoff (1859). ARA Hingman 3041²⁰.

zorg De eerste Marine-kaarten van het Waddengebied zijn de handgetekende kaarten luitenant ter zee A.A. Buyskes (1796-1799). Op zijn uitstekende zeekaarten is echter nog geen van de Friese Waddeneilanden volledig afgebeeld. Dit is wel het geval op latere negentiende-eeuwse Marinekaarten.

Evenals op het gebied van de hydrografie kunnen we spreken van een aanzet tot modernisering wat betreft de landkartografie. In het begin van de negentiende eeuw verschijnen namelijk binnen een tijdsbestek van zeven jaar de eerste gedrukte (detail-)kaarten van de Friese Waddeneilanden, en wel achtereenvolgens van Terschelling (1802)²¹ (afb. 3), Vlieland (1803)²² (afb. 4), Ameland (1809)²³, en van Schiermonnikoog (1809)²⁴. Eén van Nederlands beste graveurs uit die dagen, D. Veelwaard, verzorgde de fraaie gravure. De kaarten van Terschelling en Vlieland zijn beide van de hand van landmeter J. Peereboom. Ameland en Schiermonnikoog werden opgenomen door respectievelijk P.A. Overduyn en L. den Berger. De aanzet tot modernisering vinden we terug in de gehanteerde tekenstijl en de topografisch/planimetrische nauwkeurigheid. Hierin zijn de vier kaarten gelijk. Alleen de schaal verschilt (van ca. 1:72.000 voor Terschelling tot ca. 1:30.000 voor Ameland en Schiermonnikoog). De weergave van de duincomplexen is minitueus. Apart afgebeeld zijn de lijnen van 'ordinair hoog' en 'ordinair laag' water. De overeen-

komst in stijl en nauwkeurigheid vindt zijn oorzaak waarschijnlijk in het feit dat de 'supervisie' over de kaarten van Ameland en Schiermonnikoog berustte bij J. Peereboom, de maker van de kaarten van Terschelling en Vlieland. Deze was namelijk inmiddels opgeklommen tot de positie van directeur-generaal van Waterstaat. Eensluidende tekenvoorschriften kende men toen nog niet. Het beeld van de eilanden op de kaarten van Peereboom, Overduyn en Den Berger heeft later veelvuldig als voorbeeld gediend, met name voor zeekaarten. Een aparte vermelding verdient verder een manuscriptkaart van Schiermonnikoog, getekend door de opzichter van het eiland, Seidel²⁵. Deze omvangrijke kaart (72 x 172 cm) werd opgemeten in 1832 en aangevuld in 1842. De kaart biedt een nauwkeurig beeld van de verschuivingen van de hoog- en laagwaterlijnen tussen 1760 en 1842. Met name de afslag aan de westzijde van Schiermonnikoog is opvallend.

De eerste zeekaarten met een afbeelding van de Friese Waddeneilanden die een vergelijking met de meest nauwkeurige landkaarten kunnen doorstaan zijn de voortreffelijke hydrografische opnamen van de Marine-officieren S.J. Keuchenius en A. van Rhijn. Tussen 1831 en 1852 werden van deze twee auteurs enkele zeer nauwkeurige zeekaarten gedrukt waarop we de vier Waddeneilanden terugvinden.

Van groot belang voor de juiste weergave van de geo-

grafische ligging der eilanden waren de driehoeksmetingen van C.R.T. Krayenhoff. Bij voltooiing van zijn metingen in 1815 bleek de vorm van Nederland n.l. af te wijken van gedaante die het op kaarten uit de achttiende eeuw vertoonde²⁶. Zo bleken er ook ten aanzien van de Friese Waddeneilanden grote breedte- en lengtefouten voor te komen. De exacte positie werd voor het eerst goed weergegeven op de 'Choro-Topographische Kaart' van Krayenhoff (1809-1823). Door de schaal van deze kaart (1:115.200) is de topografische nauwkeurigheid gering. Het driehoeksnet van Krayenhoff fungeerde als meetkundige grondslag voor latere karteringen. Een van die latere karteringen is de *Nieuwe Atlas van de Provincie Friesland*, uitgegeven door W. Eekhoff (1854-1859). Het achtste deel van deze atlas uit 1859 bevatte twee uitstekende kaarten van Ameland²⁷ en Schiermonnikoog²⁸ (afb. 5), opgenomen als 31ste en 32ste Grietenij. De eerste kadastrale plans dienden als basis. Dit resulteerde in moderne grootschalige kaarten (schaal 1:25.000) met een uiterst nauwkeurig kaartbeeld.

In de atlas van Eekhoff ontbreken Vlieland en Terschelling²⁹. Wanneer echter in de jaren 1861-'62 de eerste bladen van de 'Topographische en Militaire Kaart' van alle vier de eilanden in druk verschijnen, dan zijn we ook wat deze twee eilanden betreft aanbeland bij een hoogtepunt in de ontwikkeling van de nauwkeurigheid van het kaartbeeld. De planimetrische nauwkeurigheid van de kaart van Krayenhoff wordt hierbij n.l. aangevuld met een welhaast overdadige topografische detaillering.

Conclusie

Bij een terugblik op zo'n driehonderd jaar Friese Waddeneilanden in kaart vallen enkele zaken op.

De eerste maal in de geschiedenis dat er sprake is van een meetkundig (redelijk) betrouwbare kartering is bij de provinciekaarten van Jacob van Deventer. Zijn kaarten van Holland (1542) en Friesland (1545) bieden een beeld van de eilanden dat tussen 1600 en 1790 alleen door enkele getekende detailkarteringen kan worden aangevuld.

De ontwikkeling van de nauwkeurigheid van het kaartbeeld van de Waddeneilanden houdt geen gelijke tred met die van het vasteland van Friesland. Dit verschil wordt begrijpelijk als we bedenken dat er geen enkel bovenlocaal belang gediend was met juiste afbeelding.

De zee- en landkartografie gingen elk hun eigen weg. Hoewel er soms sprake was van wederzijdse beïnvloeding mogen we stellen dat het beeld van Friese Waddeneilanden op zeekaarten tot aan de negentiende eeuw achterblijft in nauwkeurigheid bij de weergave op landkaarten.

Pas in de negentiende eeuw kunnen we spreken van werkelijke vooruitgang. Met het verschijnen van de eerste gedrukte detailkarteringen tussen 1802 en 1809 komt het kaartbeeld van de eilanden, met name in topografisch opzicht, op hoger peil. Na de driehoeksmetingen van Krayenhoff kan dit beeld worden gecomplementeerd met grote meetkundige nauwkeurigheid. Beide vormen van nauwkeurigheid bereiken een hoogtepunt rond 1860. Voor Ameland en Schiermonnikoog

gaat deze bewering al op in 1859 als gevolg van de opname van twee moderne grootschalige kaarten van deze eilanden in de atlas van Eekhoff. Vlieland en Terschelling volgen enkele jaren later bij de eerste uitgave van de betreffende bladen van de T.M.K. in 1861-'62.

NOTEN

1. Onder de Friese Waddeneilanden wil ik hier verstaan: Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog. De kleine eilandjes Griend en Engelsmanplaat blijven hier buiten beschouwing.
2. Voor een meer uitvoerige behandeling van dit onderscheid wil ik verwijzen naar het artikel van Eelco Runia van achttiende eeuwse kaarten van het Turkse Rijk, in: *Caert-Thresoor* 4 (1985) 4, pp. 62-69.
3. Deze inventarisatie werd gemaakt aan de hand van de werken van Koeman (1963 en 1967-'71) en Donkersloot de Vrij (1981), aangevuld door bestudering van kaartbestanden van diverse, voor dit onderzoek relevante kaartverzamelingen in Nederland.
4. Deze beperking houdt in dat in dit artikel alleen de meetkundige en topografische nauwkeurigheid aan de orde zullen komen.
5. Heruitgegeven door K. Koppman in 1876.
6. Koeman, 1983, p. 28.
7. Heruitgegeven door Joh. Knudsen, Kopenhagen, 1914.
8. Heruitgegeven door E.J. Brill, Leiden, 1885.
9. Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum', Amsterdam, Cat. A III-2 245 (a-b) (foto-facsimile).
10. Een afbeelding van deze kaart is opgenomen in *Imago Mundi* XI (1954), p. 136 en in H.A.M. van der Heijden, *The oldest maps of the Netherlands*, Utrecht, 1987, p. 105.
11. Vredenberg-Alink, 1974, p. 15.
12. Deze stipvormige karteringsmerken (in kerken en andere gebouwen) duiden er op dat die plaatsen door middel van hoekmeting uit andere plaatsen gekarteerd zijn (Koeman, 1983, p. 85).
13. Keuning, 1914, p. 29.
14. Koeman, 193, p. 208.
15. Lang, 1962, p. 71.
16. Rijksarchief in Friesland (RAF), stamnr. 13.215.
17. Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage (ARA), Hingman 2730.
18. ARA, Hingman 3052 (8).
19. Rijksarchief in Groningen, Atlas van Hattinga III (1754), stamnr. 1048/42, 43.
20. Koeman, 1983, p. 221.
21. ARA, Hingman 2737a.
22. Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, Kaartenzaal, Ned. 28-20-11.
23. Univesiteitsbibliotheek Leiden, Coll. Bodel Nijenhuis, port. 43, nr. 224.
24. Provinciale Bibliotheek, Leeuwarden, KvFr. 272 A.
25. RAF, stamnr. 12.906.
26. Koeman, 1983, p. 183.
27. ARA, Hingman 3041 (1).
28. ARA, Hingman 3041 (20).
29. Vlieland en Terschelling, die tussen 1806 en 1814 even bij het Departement Friesland hadden behoord, vielen n.l. na 1814 weer onder Noord-Holland. Pas in 1942 brachten de Duitsers deze twee eilanden voorgoed voor het provinciale bestuur van Friesland.

* Dit artikel is een beknopte samenvatting van de scriptie van de auteur als afsluiting van het bijvak historische kartografie aan de Universiteit van Utrecht.

Literatuur

- Blakemore, M.J. en Harley, J.B., Concepts in the History of Cartography (hieruit hst. 5: The search for accuracy). In 'artographica' 17 (1980), pp. 54-75.
- Donkersloot-de Vrij, M., *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750*. Groningen, 1980.
- Hoff, B. van 't, *De kaarten van de Nederlandse provinciën, in de zestiende eeuw, door Jacob van Deventer*. 's-Gravenhage, 1941.
- Keuning, J., De kartografie van Friesland tot 1600. In: *Tijdschr. v.h. Kon. Ned. Aardr. Gen.* 31 (1914), pp. 12-42.
- Koeman, C., *Handleiding voor de studie van de topografische kaarten van Nederland, 1750-1850*. Groningen, 1963 (herdruk: Culemborg, 1978).
- Koeman, C., *Atlantes Neerlandici*, 5 vols. Amsterdam, 1967-1971.
- Koeman, C., *Geschiedenis van de kartografie van Nederland: Zes eeuwen land- en zee kaarten en stadsplattegronden*. Alphen aan den Rijn, 1983.
- Lang, A.W., *Kleine Kartengeschiede Frieslands zwischen Ems und Jade. Nordseeküste*. Heft 6. Juist, 1962.
- Vredenberg-Alink, J.J., *De kaarten van Groningerland*. Uit- huizen, 1974.

SUMMARY

Maps of the Frisian Wadden Islands, ca. 1540-1860

Although each one of the four Frisian Wadden Islands can be considered as unique, there are several common characteristics which justify a collective study. The vital question relates to the planimetric and topographical accuracy. The sources used for the present study are threefold, namely: sailing directions (coast pilots), charts and maps. Only those maps giving a complete picture of one or more of the Wadden Islands and being chronometric accurate are taken into account.

Looking back on a good threehundred years of old maps of the Frisian Wadden Islands some conclusions can be made. The first time in the history of cartography one can speak of reasonably reliable mapping concerns the provincemaps of Jacob van Deventer. His maps of Holland (1542) and Friesland (1545) offer a picture of the islands that, up to 1790, only can be supplemented by a few manuscript maps.

The development of the accuracy of early maps of the Frisian Wadden Islands does not keep up with that of the mainland of Friesland. We may understand this difference if we take into consideration that no single supra-local interest was served with a precise representation. The maritime and terrestrial cartography each went their own way. In general we may say that, up to the 19th century, the picture of the Frisian Wadden Islands on charts was less accurate than on maps.

It is not till the beginning of the 19th century that we may speak of actual progress. With the appearance of the first printed detailed maps of the four islands (between 1802 and 1809) the topographical accuracy reaches a higher level. After the execution of the first triangulation of The Netherlands by Krayenhoff (1802-1811) this picture could be completed with greater planimetric accuracy.

Both types of accuracy culminate about 1860. Regarding the isles of Ameland and Schiermonnikoog this assertion becomes reality in 1859 by consequence of the survey of these two islands by Eekhoff. The isles of Vlieland and Terschelling did follow some years later when the first edition of the Topographic and Military Map (map sheets nr. 1, 2, 4 and 5) was issued in 1861-62. □

VRAAG EN AANBOD

Te koop gevraagd: Prenten 'Doorrijzing door het Noordhollandsch Kanaal bij Purmerend' en 'Harddraverijen in de Beemster'.
R. Bolding, Meeuwstraat 25, 1445 VC Purmerend, tel. 02990-26000.

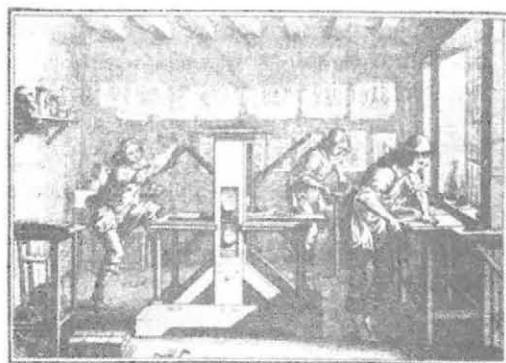

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

Decoratieve grafiek Prentenrestauratie (25 jaar ervaring) Inlijsten.

Hanneke Winnubst
Prinsengracht 226
1016 HD Amsterdam
tel. 020-244593 (privé: 023-383901).

Kalendarium voor oude kaarten: Het 'Cartochronology Project'

Kaarthistorici, beheerders van kaartenverzamelingen, verzamelaars en liefhebbers van oude kaarten, iedereen die zich bezighoudt met oude kaarten, heeft wel eens te maken met het probleem om een datering te vinden voor een kaart, waarop geen jaar van uitgave staat. Het gemakkelijkst is het, wanneer een dergelijk jaartal al door iemand is uitgezocht en in de literatuur te vinden is; in zo'n geval behoeft men na een (karto-)bibliografisch onderzoek niets meer te doen dan de datering over te nemen. Bibliografisch onderzoek kan leiden tot succesvolle resultaten. Gegevens over de werkzaamheden van landmeters, kaarttekkenaars, graveurs en uitgevers helpen vaak om een kaart nauwkeurig te dateren. De periode tussen de vroegst mogelijke verschijning (ná een bepaald jaar, ofwel de 'terminus a quo') en het laatst mogelijke jaartal (vóór een bepaald jaar, de 'terminus ad quem') kan door dit onderzoek zeer klein worden. Alhoewel, de kartografische literatuur bevat voorbeelden van genieën, die reeds voor hun tiende verjaardag kaarten gemaakt hebben, en van anderen, die tientallen jaren na hun dood nog fris en gezond werkzaam bleven! Er zijn nog meer bronnen voor datering te vinden. Het jaartal van een kaart is wel eens 'verborgen' in een chronogram of jaartalvers. Wapens van landen of families en portretten van edellieden, waardoor zeventiende-eeuwse kaarten gekenmerkt worden, kunnen ook als bron voor de datering dienen. Bij watermerken ligt het wat moeilijker, ze leveren vaak meer problemen op dan oplossingen, behalve wanneer ze een jaartal bevatten. Catalogi van boekverkopers en advertenties in kranten blijven waardevolle bronnen, die nog niet ten volle gebruikt worden. Ook de context waarin een kaart gevonden wordt kan vaak aanwijzingen voor de ouderdom geven, vooral is dit het geval bij manuscriptkaarten. De kunsthistorische benadering, of dateringen als 'het doet vroeg achttiende-eeuws aan' van de leek kunnen tenslotte onze korte en incomplete opsomming van dateringsmogelijkheden van kaarten afronden.

Zoals U uit het voorgaande wellicht heeft bemerkt, houden de bestaande dateringsmogelijkheden zich vooral bezig met randelementen en niet met de kern van de kaart: de kartografische inhoud, het kaartbeeld. Om die reden is de samenstelling van een kalendarium (tijdstafel) voor de inhoud van het kaartbeeld het belangrijkste doel van het 'Cartochronology Project', dat is ingesteld op de 11th International Conference on the History of Cartography in Ottawa in juli 1985.

Het is niet bijzonder origineel om een intern bewijs te gebruiken om één kant van de mogelijke periode van een ongedateerde kaart vast te stellen. Wanneer een kaart bijvoorbeeld de stad Willemstad in Brabant toont, kan ze zonder enige twijfel worden gedateerd ná de stichting van die stad in 1583. De gevolgstrekking dat een kaart van dat gebied, waar Willemstad op ontbreekt, van vóór 1583 dateert is echter niet juist. Men moet altijd rekening houden met de kartografische vertraging en met het kopiëren van oudere kaarten. Maar een terminus a quo, een later-dan-jaar, geeft tenminste één vast punt. Een

specifiek stuk informatie zoals het stichtingsjaar van Willemstad is gemakkelijk en de geschiedenis van de kartografie is ruim voorzien van schattingen die op deze wijze zijn verkregen. Maar zelfs wanneer vele lokale of regionale heemkundigen een encyclopedische kennis van hun eigen gebied hebben, publiceren zij zelden een kalendarium dat voor anderen te gebruiken is. Het is echter de vraag of ook zij altijd absoluut zeker weten, welke van de vele honderden namen op een kaart dergelijke dateringsmogelijkheden hebben. Het zoeken in een geografisch woordenboek, zoals voor Nederland dat van Van der Aa, gewoonlijk op alfabetische volgorde en niet regionaal of chronologisch, is onbegonnen werk wanneer men niet van te voren een aantal relevante namen heeft kunnen selecteren.

De bestaande kalendaria zijn gemaakt voor andere doeleinden dan datering van kaarten en geven over het algemeen te weinig voor kaarten relevante informatie en te

'A new mape of ye XVII Provinces of Low Germanie', gedateerd 1626 en 'are to bee sold by George Humble' te Londen. De Purmer, drooggemalen 1617-1622, is reeds als polder ingetekend (foto Universiteitsbibliotheek, Amsterdam).

veel informatie over data, die voor de datering van kaarten geen enkel nut hebben. Om die reden is het 'Cartochronology Project' in het leven geroepen. Het is ontworpen als een internationaal samenwerkingsproject van specialistische regionale kennis, vermeerderd met een systematisch onderzoek in een grote hoeveelheid bronnen. Het doel kan eenvoudig omschreven worden: het samenstellen van afzonderlijke regionale lijsten van allerlei soorten informatie die kunnen bijdragen tot de datering van de inhoud van een kartografisch document. Het uitsluitende belang voor de inhoud van de kaart dient benadrukt te worden.

Geen enkele informatie die voor dit doel gebruikt kan worden zal achterwege gelaten worden, maar er kan van te voren gesteld worden dat de ingangen in twee hoofdtypes ingedeeld zullen worden, elk met nadere onderverdelingen. Op de eerste plaats staan de veranderingen in de kennis van de wereld of in de waarneming ervan

Op de kaart 'Hollandia' van Henricus Floris van Langren uit 1594 is Willemstad, gesticht in 1583, nog niet ingetekend (links). Op de kaart van Willem Jansz. (Blaeu) uit 1604 is dat wel het geval (rechts). Voor de vergelijking zijn beide kaarten gelijk georiënteerd (foto's Universiteitsbibliotheek, Amsterdam).

door ontdekkingen, exploraties en theorieën. Voorbeeld daarvan zijn de ontdekking van Kaap Hoorn door Isaac Le Maire en Willem Cornelisz. Schouten in 1616 na de doorvaart door de naar Le Maire genoemde straat, de exploratie van de Coppermine Rivier in Noord-Canada door Hearne in 1771 en 1772, en de foute interpretatie, waardoor Californië sedert 1622 als een eiland op kaarten verscheen. Topografisch en hydrografisch onderzoek kan eveneens vermeld worden wanneer ze nauwkeurig te dateren zijn en in zoverre ze beschreven of afgebeeld kunnen worden.

De tweede categorie van de te dateren kartografische informatie bevat de veranderingen in de werkelijke wereld door natuurlijke processen of door menselijke activiteit. Voorbeelden van de eerste wat minder gebruikelijke elementen kunnen de beschreven afleidingen van rivierlopen zijn en, in het bijzonder, de uitbarsting van de Krakatau in 1883, waardoor een eiland verdween om plaats te maken voor enkele kleinere eilandjes. Het tweede element, de menselijke invloed op het uiterlijk van onze planeet, zal zeker het leeuwendeel van de te dateren kartografische informatie omvatten. Veranderingen van de vorm van het land, zoals bijvoorbeeld veroorzaakt werd door de inpolderingen van Nederland zijn opmerkelijk, maar uitzonderlijk. De belangrijkste bron voor andere gebieden zal de stichting van verspreiding van nederzettingen zijn, zoals het voorbeeld van Willemstad reeds aantoonde. In het bijzonder zal dit echter gelden voor gebieden buiten Europa, waar de pioniers in de relatief recente geschiedenis arriveerden.

Eveneens zullen gegevens over de infrastructuur - wegen, kanalen, spoorwegen en telegraaflijnen - van een gebied waardevolle bronnen zijn. De explosieve uitbreiding van het spoorwegnet in de negentiende eeuw zal vanzelfsprekend een belangrijk deel van het meer recente deel van het kalendarium zijn: het zal echter altijd nodig zijn op te merken dat spoorlijnen vaak al vóór de aanleg op kaarten ingetekend werden. Het komt dan

ook voor dat nooit aangelegde spoorlijnen wel op kaarten staan.

Andere aanwijzingen voor de datering worden ontleend aan de politieke geografie, door de vorming, de nieuwe namen, of de nieuwe grenzen van lokale, provinciale of nationale eenheden. Verder kunnen kartografische vernieuwingen - wanneer bijvoorbeeld de eerste hoogtelijnen op kaarten verschijnen, wanneer steendruk voor het eerst gebruikt werd, welke kaart als eerste in een bepaalde projectie getekend werd, enz. - een afzonderlijk onderdeel van het kalendarium vormen.

Hoewel elke grens beperkend werkt, is het niet realistisch om de werkzaamheden onbegrensd uit te voeren, zowel wat betreft de tijd van samenstelling als de omvang van de voorziene publikatie. Er is dan ook voorgesteld om de periode te beperken tot 1500-1900, met een mogelijke uitbreiding tot 1930. Om de strikt lokale elementen van een internationaal project uit te sluiten, is overwogen om alleen die gegevens op te nemen, die op kaarten met een schaal van ca. 1:5 miljoen getekend kunnen worden. In de gebieden met een grote bevolkingsdichtheid, in het bijzonder Europa, of waar belangrijke politieke veranderingen op een lokaal niveau plaatsgevonden hebben, zoals in Duitsland, zullen grotere schalen in overweging genomen moeten worden. Voor Nederland kan gedacht worden aan een schaal van 1:500.000 (1 cm = 5 km). Veel van de gegevens, die dateringsmogelijkheden inhouden - zoals het spoorwegnet of de Nederlandse droogmakerijen - hebben ook een hoog 'kartografisch profiel', met andere woorden, zelfs op een kleine schaal worden deze gegevens altijd ingetekend.

Het is nog te vroeg om een beschrijving te geven van de eventuele publikatie, wel is echter duidelijk dat deze een reeks onderscheiden regionale chronologische lijsten zal bevatten en voorzien zal zijn van voldoende registers op plaatsnamen en onderwerpen. De gebruiker kan op deze wijze uitgaan van een jaartal, een bepaalde plaats of

'Holland & Belgium by Sidney Hall', ongedateerd, kan aan de hand van de ingetekende spoorlijn worden gedateerd. Het nieuwste stuk spoorlijn is de lijn van Den Haag naar Rotterdam, in gebruik gesteld op 31 mei 1847.

gebeurtenis, of gebruik maken van een van de onderwerpen uit het register. Op dezelfde wijze kunnen de gegevens afgelezen worden horizontaal over de kolommen om gebeurtenissen te vinden over de gehele wereld in een bepaalde tijd, of vertikaal in een bepaalde kolom om een algemene indruk te krijgen van de ontwikkelingen in een enkel gebied.

De voordelen van een dergelijk kalendarium kunnen als volgt worden samengevat:

- Het vroegst mogelijke jaar (de terminus a quo) voor een ongedateerde kaart kan bepaald worden, zodat één kant van de periode van de uitgave bepaald is.
- Onjuist gedateerde kaarten kunnen gevonden worden, zoals kaarten waarin het kaartbeeld is aangepast en het jaartal niet, of, zoals meer gebruikelijk was, kaarten waarin alleen het jaartal is aangepast.
- Men kan nagaan of een kaart up-to-date is. Als op deze wijze bewezen wordt dat dit niet het geval is, kan dit helpen om de gebruikte bronnen te identificeren.
- De eerste systematische vaststelling van de kartografische vertragingstijd (de tijd die ligt tussen een gebeurtenis en z'n verschijning op kaarten) wordt mogelijk door gedateerde kaarten te relateren aan het kalendarium.
- De kartobibliografie krijgt een belangrijke stimulans tot samenwerking met de geschiedenis. De twee elementen werden over het algemeen apart gehouden, lijsten van staten van kaarten en opsommingen van historische gebeurtenissen lopen parallel, zonder dat er een blik zijwaarts geworpen wordt.
- Het is mogelijk dat vervalsingen verraden worden door het gebruik van anachronismen.

Wanneer het een succes wil worden, heeft het Carto-chronology Project de steun nodig van vrijwilligers over

de gehele wereld. Een aantal heeft reeds medewerking toegezegd op de conferentie in Ottawa. Het is ook te hopen dat de International Cartographic Association officiële ruggesteun wil geven.

Voor Nederland is de contactpersoon drs. P.C.J. van der Krogt, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft. Iedereen die uit eigen ervaring of onderzoek gegevens heeft opgedaan, die voor het 'Carto-chronology Project' gebruikt kunnen worden, wordt hierbij opgeroepen contact op te nemen, ook indien het gegevens buiten Nederland betreft.

* Dit artikel is een door Drs. P.C.J. van der Krogt bewerkte vertaling van 'Carto-chronology, or helpful hints on how to get a date' van Tony Campbell, in *The Map Collector* nr. 33 (Dec. 1985), pp. 52-54. □

VRAAG EN AANBOD

Aangeboden t.e.a.b. een map met een facsimile uitgave Topographische en Militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden (1850-1864), in 65 bladen, schaal 1:50.000 en het bijbehorende boekje z.g.a.n.

Huidige prijs f 1445,-

Ing. E. Coljée, Beethovenlaan 45, 6865 DE Doorwerth, tel. 085-335097

Vier kaarten van de Kaap de Goede Hoop (I)

Inleiding

De vier kaarten, die ik hier bespreken wil, zijn op verschillende tijdstippen en door verschillende kaartmakers gemaakt. Ze zijn nauw aan elkaar verwant en vertonen in grote lijnen hetzelfde kaartbeeld en dezelfde momentopnamen. De kaarten geven een beeld uit de periode rond de eeuwwisseling 17e/18e eeuw van de Nederlandse vestiging door de Verenigde Oostindische Compagnie aan de Kaap de Goede Hoop, in het uiterste zuiden van Afrika, en van de meer landinwaarts gelegen nederzettingen van vrijburgers: Stellenbosch, Drakestein en Franschoek. Vrijburgers of vrijluiden waren niet of niet meer in dienst van de Compagnie zijnde boeren en ambachtslieden, die sedert 1657 op door de Compagnie toegewezen land voor eigen rekening meewerkten aan uitbreiding van de produktie van verse groenten en fruit, graan, vlees en zuivel voor de schepen naar en van Indië. De kaarten zijn ongedateerd en in drie gevallen anoniem.

Topografisch zijn ze allerm minst betrouwbaar: van de kustlijn waren er op het moment dat ze gemaakt werden al betere kaarten - uiteraard voor VOC-schepen van groter belang dan landkaarten; de rivieren en velden (meertjes) zijn niet juist ingetekend; de ligging van en de onderlinge afstand tussen de meeste topografische details kloppen niet. Zo is op deze kaarten de afstand van het fort aan de Tafelbaai naar het centrum van Stellenbosch groter dan die van het fort naar de uiterste punt van het Kaapse schiereiland, terwijl in werkelijkheid het omgekeerde het geval is.

De oudste van de kaarten is de eerste ons overgeleverde, op feiten berustende weergave van het binnenland van de Kaap, vermoedelijk ook inderdaad de eerste 'land'kaart die van dit gebied werd gemaakt. Dit ondanks het feit dat Jan van Riebeeck, die begin 1652 aan de Kaap arriveerde, de instructie had meegekregen: '...daer van dan oock een kaerte makende tot bewijs dat deselve landerijen en velden bij u voor de Compagnie in possessie genomen sijn. ...'¹

Rijkloff van Goens sr., de eerste Commissaris die in opdracht van de bewindhebbers van de VOC de Kaap voor een jaarlijkse inspectie bezocht, breidde in 1657 de in kaart te brengen landschappelijke gegevens uit tot: '...bergen, valleyen, morassen, duynen, heuvelen, nature van 't aerdrijck, bequame ende onbequame weylanden, bouwlande ende wat daer aen dependeert';². Juist dit soort gegevens vermelden de vier kaarten. Maar niet alleen dat, zij laten een groot aantal landerijen zien - zij het op een kartografisch onbeholpen manier - met daarbij de namen van de vrijburgers die het land bewerkten. De eerste kadastrale overzichtskaart van Suriname door Frederik de Wit uit 1688 - dezelfde tijd als de oudste versie van de hier te bespreken kaarten - geeft nauwelijks landschappelijke details maar tekent de rivieren en de daarlangs liggende plantages veel minder primitief³. Hoewel de vier kaarten op verschillende tijdstippen werden gemaakt, vermelden zij een opvallend aantal dezelfde persoonsnamen, opvallend omdat toen de latere

kaarten werden vervaardigd veel van deze vrijburgers al waren overleden. Voor het identificeren van de namen heb ik gebruik gemaakt van in het VOC-archief overgeleverde stukken: rollen van vrijburgers uit de periode 1685-1710, lijsten van compagniesdienaren en overzichten van veeposten. Verder heb ik een aantal genealogische publikaties geraadpleegd⁴. De kaarten zijn allemaal eens of meermalen gepubliceerd, waarbij vaak de aandacht werd gevestigd op markante namen of bijnamen van vrijburgers maar nooit op de onderlinge verwantschap van de kaarten.

Ik zal proberen met behulp van de persoonsnamen en van enkele topografische details de kaarten te dateren en vast te stellen of doel en maker achterhaald kunnen worden. Daartoe zal ik in het volgende hoofdstuk een overzicht geven van wat de kaarten ons vertellen en daarna elke kaart in een apart hoofdstuk bespreken. Het gaat om de volgende kaarten:

VEL 809: een manuscriptkaart, bewaard door de Kaartenafdeling van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag en daar geregistreerd als VEL 809. De kaart heeft geen titel en vermeldt geen datum of naam van de maker. Zij is afkomstig uit de door kaartmaker Isaac de Graaff eind 17e/begin 18e eeuw in opdracht van de VOC samengestelde atlas van kopieën van belangrijke kaarten. Op de kaart zijn twee legenden opgeschreven in blanco gedeelten van de Atlantische Oceaan en de Valsbaai; deze komen op de andere drie kaarten niet voor.

VELH 93: een gedrukte kaart, waarvan het ARA een los exemplaar bezit. Deze kaart heeft een Latijnse en een Nederlandse titel, is echter eveneens ongedateerd en anoniem. Ze geeft het gebied weer van VEL 809, echter naar het noorden toe uitgebreid tot voorbij de Saldanhabaai.

VAN DER AA: eveneens een gedrukte kaart, met een Franse titel en vermelding van de naam van de maker en/of uitgever: A Leide Chez Pierre van der Aa. De kaart is niet gedateerd en vertoont hetzelfde gebied als VELH 93. Zij werd door Pieter van der Aa opgenomen in zijn *Nouvel Atlas*⁵.

DE L'ISLE: een gedrukte kaart, niet gedateerd, anoniem. De titel en veel van de bijschriften zijn Italiaans. Topografisch is de kaart volkomen gelijk aan die van Van der Aa, toch wordt zij door iedereen die haar publiceerde aan Guillaume de l'Isle toegeschreven. Zij komt voor in een of beide edities van een 1740/1750 te Venetië verschenen atlas met kaarten van deze Franse kartograaf. Koeman noemt voor beide edities slechts één verblijfplaats: de Nationale Bibliotheek in Florence⁶.

Persoonsnamen en topografische gegevens

Deze gegevens worden verschaft door bijschriften op de kaarten en door de twee legenden, die alleen op de manuscriptkaart VEL 809 voorkomen. De eerste legende is genoteerd in de linker bovenhoek van de kaart. Het gaat om percelen bos op de oostelijke en zuidelijke hellingen van het Tafelbergmassief, die van oost naar west zijn

voorzien van de letters A tot en met G. De tweede legende betreft voornamelijk bouwland en wijngaarden op een wat lager niveau van de berghellingen dan de bossen. De percelen zijn van west naar oost genummerd: eerst No. 1 tot en met 5, dan als een halve maan daaromheen No. 6 tot en met 13. Alle genoemde personen en gebouwen zijn opgenomen in de overzichten van persoonsnamen en topografische details, onder vermelding van 'leg.' en het desbetreffende nummer.

Het overzicht van de persoonsnamen is gerubriceerd in 'Kaap' en 'Stellenbosch' op grond van hun plaats op de kaart(en), eventueel bevestigd door hun vermelding in de rollen van de vrijburgers. Waar het niet gelukte een naam in de rollen terug te vinden of een bijnaam te identificeren, is een * voor de naam geplaatst. De wel ge-

identificeerde namen komen, op enkele uitzonderingen na, allemaal voor in de rol van 1685, die begin van dat jaar moet zijn opgemaakt omdat zij hetzelfde jaar in Patria werd ontvangen. Deze rol is de eerste die in twee districten werd onderverdeeld: 'Aan 't fort de goede Hoop' en 'aan stellenbosch'. Later werd hiervoor ook wel 't Caabse District of De Caab en 't District van Stellenbosch gebruikt, terwijl er in 1688 een derde district, Drakestein, bijkwam. Ik heb me beperkt tot de indeling in Kaap en Stellenbosch omdat de kaarten nog geen namen van kolonisten in Drakestein noemen.

Bij diegenen, die er in 1685-1688 nog niet of niet meer waren, is ofwel het jaar van eerste vermelding ofwel het jaar van overlijden genoemd. Compagniesdienaren zijn herkenbaar aan de letters VOC. Alleen + voor de

De topografische details zijn soort bij soort gezet en deze rubrieken opgenomen in de volgorde van eerste vermelding van het gerubriceerde onderwerp. Vanzelfsprekend waren de Hottentotkralen er eerder dan welke Nederlandse schipbreuk of vestiging ook maar hun plaats in de tijdsvolgorde is vastgesteld op grond van de eerste vermelding van Schacher en Houtebeen in de VOC-dagverhalen. Schacher en Houtebeen zijn bijnamen van twee hoofdmannen van de Hottentotten, welke naam zelf ook een bijnaam is voor de Khoikhoi, ingegeven door de klikklanken van hun spreektaal.

Gegevens die niet konden worden gedateerd zijn gemerkt met een *.

In grote lijnen vinden we in dit overzicht de volgorde van eerste vestiging aan de Kaap, beveiliging en uitbreiding terug. Zelfs van een veranderend gebruiksdoel: het redout Kijckuit van de vijftiger jaren kwam, nadat de door een omheining met elkaar verbonden wachtposten om de eerste nederzetting heen hun betekenis hadden verloren, in de zeventiger jaren in gebruik als veepost.

De legenden van VEL 809:

- A. Schaakenbosch van swaar timmer en branthout
- B. Comp. oude bosch van swaar timmer en branthout
- C. T'Vaamhoutsbosch van Branthout
- D. T'Paradysbosch, swaar timmer en branthout
- E. t'Geelhoutsbosch, of anders t'Lendenbosch, van Scheepsmasten en sware boekeboomen, om wagen raderen en wagens van te maken, 1, 2 en 3 mans dikte
- F. Boven de koolbranders hoek, na de top van de tafelberg is klein klaasjensbosch van allerley geboomte, als boven
- G. 't Hemelrijksbosch van swaare boomen, als peerboomen en asegeynhout, dese worden ook wel tot masten gebruikt.

- No. 1. Wouter mosterts wijnbergen en boulant
- 2. Comp^s Co..n Schuur en boulant
- 3. Het Comp^s huys en beplanting met over de 60 000 wijnstokken genaamt t'huis te Rustenburgh
- 4. Cornelis Stevens wijnbergh en boulande
- 5. Brandenburghs wijnbergh, en boulandt
- 6. T huis te Bosmuet beset met wijnbergen, castanieboomen en veelderhande fruitboomen
- 7. Andries de Mans wijnberg en boulandt
- 8. Jan Dirkz sijn wijnbergen en boulanden
- 9. Broertgens, Ditto
- 10. Hendrik Sneewint, Ditto
- 11. Albert barentz, Ditto
- 12. Harmen Greseningh, Ditto

NB Aan de Berg van de Klappmuts bij Stellenbosch is

naam, zonder jaartal, wil zeggen dat de betreffende vóór 1711 is overleden. Achter patroniemen of bijnamen is, voor zover ik ze kon vinden, tussen haakjes de familienaam of het patroniem vermeld. De namen staan in alfabetische volgorde van de belangrijkste naam, familienaam of bijnaam.

De verhouding tussen het totaal aantal persoonsnamen en de geïdentificeerde namen ziet er als volgt uit:

		VEL 809 geïdentif.		VELH 93 geïdentif.		V.D. AA/DE L'ISLE geïdentif.
Op elke kaart voorkomende namen	41	30 = 73,1%	31	21 = 67,7%	19	13 = 68,4%
Bijgekomen op drie kaarten	-		9	4 = 44,4%	7	3 = 42,8%
Bijgekomen op twee kaarten	-		-		1	1 = 100 %
	41	30 = 73,1%	40	25 = 62,5%	27	17 = 62,9%

veel land toegemaakt voor reykeningh van de Comp. om wijnbergen van te maken enten deelen al eenig landt daar mede bezet, edoch noch jonk zijnde.

De manuscriptkaart VEL 809

Deze kaart beschouw ik als de oudste van de vier kaarten. Zij werd gemaakt tijdens de ambtsperiode van Commandeur, later Gouverneur Simon van der Stel, 1679-1699. De kaart komt voor in de door Isaac de Graaff samengestelde zgn. Atlas Amsterdam⁷. Het archief in Kaapstad heeft er, voor zover aan de hand van een illustratie te beoordelen⁸, een volkomen gelijk exemplaar van. Dit betekent, dat de kaart destijds aan de Kaap is vervaardigd in minstens twee exemplaren, waarvan er een naar Amsterdam werd gezonden en een aan de Kaap achterbleef. Helaas heb ik nog niet kunnen vinden wanneer ze overkwam. Het tijdperk van vader en zoon Van der Stel, hoe boeiend het voor de geschiedvorder ook is, heeft op kartografisch gebied, zowel kwalitatief als kwantitatief, bitter weinig opgeleverd⁹.

Aan de hand van inlichtingen door VEL 809 zelf verschaft zal ik proberen vast te stellen wanneer en waarom de kaart gemaakt werd. Een nogal opvallend gegeven is daarbij als eerste behulpzaam: het buiten verhouding groot getekende landgoed ten zuiden van de Tafelberg met het inschrift 'D'Gouverneur van der Stel zijn bouland van Granen en wijngarden Constantia'. Deze bijna 900 morgen - ruim 750 ha - land kreeg Simon van der Stel in 1685 van VOC-Commissaris H.A. van Rhee van Drakestein. Hij woonde er, ook na zijn aftreden, tot zijn dood in 1712. Toen hij eind 1679 het bestuur over de Kaap op zich nam, was dat in de rang van Commandeur. Pas elf jaar later, op 17 december 1690, bevorderden de Heren XVII, de bewindhebbers van de VOC, hem tot Gouverneur; dit bericht bereikte hem in het tweede kwartaal van 1691. Met Gouverneur Van der Stel kan in dit geval alleen Simon bedoeld zijn, daar zijn zoon Wilhelm Adriaen als Gouverneur nooit op Constantia heeft gewoond¹⁰. De vader droeg op 11 februari 1699 het bewind over aan zijn zoon. Het is niet waarschijnlijk, dat Constantia na die datum nog het land van Gouverneur Van der Stel zal zijn genoemd, terwijl het vóór het tweede kwart van 1691 niet zo kan zijn genoemd. Dit zijn de twee uiterste tijdslimieten voor wat ik het Kaapse deel van de kaart zal noemen. De namen van vrijburgers in Stellenbosch - en het ontbreken van namen in Drakestein - wijzen er op, dat dat deel van de kaart op een oudere situatie is gebaseerd. Ik heb dan ook de indruk, dat VEL 809 met behulp van niet gelijktijdig gemaakte, ons niet overgeleverde deelkaarten werd gecompileerd.

Het jaar 1691 als beginpunt voor de jongere fase van het kaartbeeld lijkt door nog een gegeven te worden bevestigd: Elsie's Kraal. Dit was een veepost van de Compagnie, ongeveer halverwege het fort de Goede Hoop en Stellenbosch, die voor het eerst werd genoemd in de 'Opneming van 's Comps. Bestial' van 19 januari 1691. Elsie's Kraal was vermoedelijk in de plaats gekomen van 's Comps. schapenhok en woning gelegen in de Tijgerberg, die op 1 februari 1690 bij harde zuidoostenwind tot de grond toe afbrandde¹¹. De naam Elsie of Elsie komt in de deze jaren niet vaak voor in de archiefstukken. De destijds in de plaatselijke hiërarchie hoogste draagster

van deze voornaam was Elsie van Suurwaarden, weduwe van onderkoopman Albert van Bruegel, in 1689 hertrouwd met Andries de Man, Sekunde ofwel plaatsvervanger van de Gouverneur¹². Elsie kreeg in 1691 haar enige kind, de op 20 april van dat jaar gedoopte Maria Elisabeth. Daar de vrouw van Simon van der Stel hem niet naar de Kaap had vergezeld en hem ook nooit is nagereisd, kan men Elsie sedert haar tweede huwelijk als waarnemend 'first lady' zien. Het is denkbaar dat dit en haar zwangerschap aanleiding waren haar voornaam aan de nieuwste compagniepost te verbinden. De post heeft overigens als zodanig niet lang bestaan, daar de VOC enkele jaren later besloot haar landbouw- en veeteeltbedrijven af te stoten. Elsie's Kraal werd in 1700 als boerenbedrijf aan een vrijburger verkocht¹³.

Toch is 1691 wat te vroeg voor het gereedkomen van VEL 809, wat blijkt uit het grondbezit van Elsie's man. In de legenden, die uiteraard op allerlaatst aan de kaart kunnen zijn toegevoegd, wordt onder no. 7 gesproken van 'Andries de Mans wijnberg en boulandt'. Het was compagniesdienaren weliswaar niet toegestaan zelf land te bezitten maar onder Simon van der Stel werd met dit voorschrift meer en meer de hand gelicht¹⁴. Andries de Man kocht zijn bescheiden bezit, 4½ morgen, ruim 3½ ha, op 30 augustus 1693. De kaart kan dus niet vóór deze datum naar Patria zijn gezonden. Wanneer dat daarna vermoedelijk gebeurde, zal ik aan het eind van dit hoofdstuk proberen vast te stellen.

Het vroegste tijdstip waarop de oudste fase van VEL 809 werd vastgelegd lijkt 1688, het jaar waarin de eerste groep uit Frankrijk uitgeweken Hugenoten, die de streek waar ze zich gingen vestigen haar latere naam Franschoek gaven, aankwam. Maar France Quartier kan er ook later bijgeschreven zijn: bij de percelen land in Drakestein is geen enkele persoonsnaam, ook niet van pas aangekomen Fransen, vermeld. De naam Drakestein voor dit gebied was toen overigens pas een jaar oud. Simon van der Stel was hier op 16 oktober 1687 om stukken land van 60 bij 600 roeden (60 morgen, ca 51 ha) toe te wijzen aan 23 vrijburgers. Bij die gelegenheid gaf hij het gebied zijn naam, bepaalde er de grenzen van en gaf de landdrost opdracht het land op te meten en ieder het zijne toe te delen¹⁵.

De landdrost was Johannes Mulder, de eerste landdrost van Stellenbosch en als zodanig door Commissaris van Rhee in 1685 benoemd. Deze stelde hem tegelijkertijd aan tot landmeter en liet hem in die functie beëdigen¹⁶. De activiteiten van Simon van der Stel op 16 oktober 1687 en zijn opdracht aan Johannes Mulder kunnen heel goed de aanleiding zijn geweest een landkaart van de nieuwe nederzettingen te maken. Johannes Mulder kan er de maker van zijn geweest. Alle geïdentificeerde namen op VEL 809 waren van vrijburgers, die er in 1687 al woonden. De naam van Johannes Mulder, die wel op de drie latere kaarten voorkomt, ontbrak en terecht. In 1687 was Mulder landdrost en dus in dienst van de Compagnie, in welke hoedanigheid hij geen eigen landbezit mocht hebben! Medio 1691 vroeg hij ontslag om vrijman te worden, wat hem werd toegestaan¹⁷. Hij komt dan ook in 1692 weer voor in de rol van de vrijburgers van Stellenbosch na sedert begin 1685 niet meer in deze rollen te zijn genoemd.

	VEL 809	VELH 93	VAN DER AA	DE L'ISLE
	<u>Kaap:</u>			
†	Jan Dirkz (de Beer) leg.8	Monsr.de Beer Plan	De Beer Plan	Piano del Orso
	Cornelis Stevens (Botma) leg.4	Wijngarde v.Botma s	-	-
1678	Brandenburgh (Tobias Marquart) leg.5	-	-	-
†	Broertgens (Jan Pietersz Louw) leg.9	-	-	-
†	Albert Barentz (Gildenhuys) leg.11	-	-	-
†	Harmen Gresening (Gresningh,Gresnich) leg.12	-	-	-
†	Jan Holtsmit (Holtsmit)	Jan Hoefsmid	Jan Hoefsmid	Giovanni Mare-schalco
VOC	† Andries de Man leg.7	-	-	-
† 1677	Wouter Mostert leg.1	-	-	-
†	Okker (Ockert Cornelisz Olivier)	Okker	Okker	Okker
-		Marten Pascoen (Pansion,Ponsjon Pensioen etc.)	Marten Passeoen	Marten Passeoen
1686	Teunis Dirkz (van Schalkwijk)	-	-	-
*	-	Swarte Pieter	Swarte Pieter	Swarte Pieter
1689	-	Hendrick Seger	Hendrik Seger	Enrico Seger
†	Hendrik Sneewint leg.10	-	-	-
VOC	D'Gouverneur van der Stel	-	-	-
	Trijn de Boerin (Trijntje Theunisz. wed. Gijsbert Verwey)	Trijn de Boerin	Trijn de Boerin	Trijn de Boerin
	<u>Stellenbosch:</u>			
†	D'Swarte Anthoni (van Angola)	De Swart Antoni	De Swart Antoni	De Swart Antoni
*	Ariaan	Amae	Amae	Amae
†	Alexander Blank	Alepande Blanck	-	-
*	-	Koos de Boer	Kees de Boer	Cornelio de Boer
	Jan Bombam (Jan Cornelisz van Outbeyerland)	Jan Bombam	Ian Bombam	Giovanni Bombam
†	Jacob Ar. Brouwer	Jacob Aernse Brouwer	-	-
*	-	Willem de Bye	-	-
†	Gerrit van der Bijl	Gerrit van der Bil	-	-
†	Gerrit Bloeten (Cloeten, Kloeten, Cloete)	Gerrit Kloeten	Gerret Kloeten	Gerrit Kloeten
†	Hendrik Elberts	Hendrik Broemae	-	-
†	Hans Jurgen Grim	Hans Jurgen Grum	-	-
*	Gerrit Groff (1691:Grov)	Gerrit Groff	Gerrit Grof	Gerrit Grof
†1687	Simon d'Groot	Simon de Groot	Simon de Groot	Simon de Groot
*	Den Ouden Hans	Den Ouden Hans	-	-
	Barent Hendrikze	Barent Hendrickse	Barent Hendriks	Bernardo Enrico
1686/†	Albert Holter (Holder)	Albert Hollen	-	-
	Henning Husing (Huysing)	-	-	-
	Nicolaas Kleeff (Cleef)	Nicolaes Kleef	Nicolaas Kleef	Nicolo Cleef
*	Antony de Koffer	Antoni de Koffer	Antoni de Koffer	Antoni de Koffer

	VEL 809	VELH 93	VAN DER AA	DE L'ISLE
* Gerret Loede	Gerret Loede	Gerret Loede	Gerret Loede	Gerret Loede
-	Frits alias Modder Gatt	- Modder Gat	- Modder Gat	- Modder Gat
Jan Mostert	Jan Mossel	-	-	-
-	Joannes Muller Landerij	Joan Muller	Joan Muller	Giovanni Muller
† Roelof Pasman	Roelof Pasman	Roelof Pasman	Roelof Pasman	Roelof Pasman
* Mattias de Smit	Marten de Smit	-	-	-
VOC -	-	W.A. van der Stel	Sr. Vander Stel	-
* -	Dirk de Swart	-	-	-
* D'Oude Swart	De Oude Swart	De Oude Swart	De Oude Swart	De Oude Swart
Aarnou. T..bour (Jansz)	Aernout Tamboer	Aernout Tamboer	Aernout Tamboer	Girolami Tam- buro
* Jacob de Timmerman	J. de Tuynman	-	-	-
* Jantie Valniet	Jantie Valniet	Jantie Valniet	Jantie Valniet	Jantie Valniet
* Hendrik de Vries	Hendrik de Vries	-	-	-
* -	Piet de Waal	Piet de Waal	Piet de Waal	Pietro de Waal
* Schaak de Wagenmaker	Schaak de Wage- maker	Schaak de Wage- maker	Schaak de Wage- maker	Schaak de Wage- maker
<u>Schipbreuken</u>				
1647 t Gebleven Schip haerlem	-	-	-	-
* gebleven galjoen	-	-	-	-
* gebleven Frans Schip	-	-	-	-
<u>Zoutpannen</u>				
1652 Groote Soutpan	(zonder bijschrift)	(zonder bijschr.)	(zonder bijschr.)	(zonder bijschr.)
* Jan de Wasser Zoutpan	Jan de Wassers ZoutPan	Jan de Wassers Zoutpan	Saline di Gio Wasser	-
1658 De 4 kleyne Soutpannen	de 4 Kl. Zout Pan- nen	-	-	-
* Jonas syn soutpan	Jonas Zout Pan	Jonas Zoutpan	Saline di Jonas	-
<u>Nederzettingen</u>				
1652 t'fort	t'Fort de Goede Hoop	Fort de Goede Hoop	Forte Buona Speranza	-
1679 Stellenbosch	Stellenbos	Stellenbos	Stellenbos	-
1687/ France quartier of 88 Drakestein	Frans Quartier of Draakesteyn	Quartier Fran- cois ou Drake- stein	Quartier Fran- cese	-
<u>Gebouwen, tuinen, wijngaarden</u>				
1657 Co..n schuur leg.2	-	-	-	-
1657 T huis te Bosmuert (Bos- heuvel) leg.6	Moes T. Rustenburg	-	-	-
1673 Rustenburgh leg.3	Plantasie van Rus- tenburg	Plantasie Rus- tenburg	Piantazioni Rustenberg	-
1679 -	Slaṽ Losie	-	-	-
1691 D'Gouverneur van der	(op verkeerde	(idem:)	(idem:)	-
(1685) Stel zijn boulant van	(plaats:)	Constantia	Costanzia	-
Granen en wijngarden	Plant. Constantia	-	-	-
Constantia	-	-	-	-
1700 -	-	Vergelegen, Hof- stee van de Heer W.A. vander Stel	Luogo di deli- cia del Sr. Vander Stel	-
(overige wijngaarden zie leg. 4-5, 7-12, NB)	-	-	-	-

	VEL 809	VELH 93	VAN DER AA	DE L'ISLE
	<u>Schansen</u>			
	<u>Kaap:</u>			
1659	Redout keer de koe	-	-	-
1661	Redout kijkuit	-	-	-
*	Matrosen Schans	Matrose-Schans	Fort de Matelots Matrosen Schans	Forte di Mari- nari
	<u>Hottentots Holland:</u>			
*	(zonder bijschrift aan Tweede Rivier)	Schans	Fort	Forte
	<u>Saldanhabaai:</u>			
1666-8	-	(op zuid.oever zonder bijschrift)	Fort Francois	Forte Francese
	<u>Hottentotkralen</u>			
	kraalen of hutten der hottentotten	Kraalen of Hutten Der Hottentotten die in de Ronte Woonen ende Haer Vee in de Midden Weyden	Kraalen, ou Cabanes des Hottentots	Coralli o Abitazioni dei Hottentotti
	kralen (4x)	Kraalen (3x)	Kraalen (3x)	Coralli (3x)
1667-	-	-	Quartier de	Quartier di
'85	-	-	Schagger	Schagger
	-	-	Kraalen (1x)	Coralli (1x)
1669-	-	-	Quartier de	Quartier di
'85	-	-	Houtebeen	Gamba di Legno
	-	-	Kraalen (2x)	Coralli (2x)
	<u>Veeposten van de Compagnie</u>			
1677	s'Comps. Beestestal	Compa. Beeste Stal	Comp Beesten Stal	Stalle d'Ani- mali
1677	Boereboompjens	Boere Boompjes	Boere Boompjes	Albore Fava
1677	Redout Kijkuit	-	-	-
1677	Rietvaley	Riet valy	-	-
1677	Barmershock (Bommelshok)	Barmers Hock	Barmers hoek	Canton di Bar- mers
1678/ '84	Hottentots Hollandt	Hottentots Holland	Hottentots Hol- land/La Hollande des Hottentots	L'Ollanda di Hottentotti
1684	klapmuts	Klapmuts	(alleen de berg Klapmuts)	(alleen de berg Klapmuts)
1685	visser's hock	Visser's Hock	Visser's hoek	Canton di Pes- catori
1690	Elsies Kraal	Elsjes Kraal	Elsjes Kraal	Elsjes Kraal
	<u>Wegen, waterbronnen, brug, doorwaadbare plaatsen</u>			
	<u>naar het noorden:</u>			
1682	Wegh na de Groene Kloof	(weg z.bijschrift)	(weg z.bijschr.)	(weg z.bijschr.)
*	soet-water fonteyn	} Verswater Fontij-	Fontaines d'eau	Fontane d'Acqua
*	Fonteyn (2x)	} nen	douce	Dolce
*	fonteyn			
	<u>naar het zuidoosten:</u>			
*	Pad na 't Soesynalandt	(weg z.bijschrift)	(weg z.bijschr.)	(weg z.bijschr.)
	(overige wegen op alle kaarten zonder bijschrift)			
*	D'brug (over de Tweede Rivier)	-	-	-

	VEL 809	VELH 93	VAN DER AA	DE L'ISLE
*	Deurdrift (in de Eerste Rivier)	Deurdruyt	Deurdruyt	Deurdruyt
*	Deurdrift (in de Berg Rivier bij Drakestein)	Deurdruyt	Deurdruyt	Deurdruyt
*	hottentots Deurdrift (in de Bergh Rivier bij Paerel Diamant =Paarl)	Hottentots-Deurdruyt	-	-
	<u>Weiland van de Compagnie op het Kaapse schiereiland:</u>			
*	Comp. Weijerijen	Compagnies Vee Weyden	Compagnies Vee Weyden	Praterie della Compagnia
*	Der Elanden Weijerijen	Der Elanden Weyden	der Elanden Weyden	I Isole Prative
	<u>in Hottentots Holland:</u>			
1684	Comps. Veeweijerijen	Compa. Vee-Weyden	Comp. Vee Weyden	Praterie della Compagnia
1684	Compagnies Veeweijerijen	Schoone Wey- en Bouwlanden	Schoone Wey- en Bouwlanden	Campi Arativi e Prativi
1684	Comps. Bouwerijen 1000 m. landts	Compagnies Bouw-Landen	Compagnies Bouw-landen	Campi Arativi della Compagnia
	<u>Bossen op het Kaapse schiereiland</u>			
1685	't Elsboschie	-	-	-
*	T'Houtbays Bosch (overige bossen zie leg. A - G)	Houtbays Bos	-	-
	<u>Diversen</u>			
	<u>aan de Houtbaai:</u>			
*	D'Fleskelder	Vlees-Kelder	Vlees Kelder	Canova da Carne
	<u>zuid. v. Stellenbosch:</u>			
*	Katarina kerkhof	Katarine Kerkhoff	Katarine Kerkhoff	Cimitero di Cattarina
	<u>Saldanhabaai:</u>			
1659	-	Nota. De Sardanje-Bay is veel Seurer en Bequamer voor de Schepen als de Tafel-Bay: maer daar is gebrek van Soet water.	NB. le Baye de Saldagne est plus seur et plus comode que la Baye de la Table mais il y a faute d'Eau douce.	Il Porto di Saldagna è piu commodo di quello della Tavola ma è mancante d'acqua dolce
	<u>eilanden in de baai:</u>			
1656	-		Jutten I.	Jutten Isola
1657	-		Schapen I.	I. di Moltoni
1670	-	(5 eilanden zonder naam)	Meeuwen I.	Meeuwen I.
1683	-		Malle Gansen	Malle Gansen
1683	-		Menckes I.	Menkes I.

Er is nog een motief om het model voor dit deel van VEL 809 al in het vierde kwartaal van 1687 te dateren in plaats van in 1688: het vermelden van de naam van Simon de Groot. Begin 1686 was hij nog ongehuwd en had een bescheiden bezit: 12 ossen en wat vee. In februari 1686 was hij getrouwd met Geertruyd, die er ech-

ter op 1 januari 1688 al weer alleen voor stond. Zij hertrouwde op 6 maart van dat jaar. De Groot is dus tussen februari 1686 en begin 1688 overleden¹⁸. Eind 1687 lijkt waarschijnlijker dan een vroeger tijdstip omdat zijn weduwe in deze ruige samenleving niet te lang met hertrouwen zal hebben gewacht. Simon de Groot moet in leven

geweest zijn om op de kaart vermeld te kunnen worden: hij behoorde immers nog niet tot de legendarische kolonisten zoals een Wouter Mostert, wiens naam jaren na zijn dood nog aan het land verbonden bleef dat hem had toebehoord. Ondanks zijn vroege dood en het weinige dat over zijn leven bekend is, bleef de naam van Simon de Groot op alle vier de kaarten gehandhaafd.

Dit voor wat betreft de vrouw en de mannen wier namen helpen om VEL 809 te dateren. Nadere bijzonderheden over andere geïdentificeerde vrijburgers als D'Swarte Anthoni, Jan Bomban, Barent Hendrikse, Theunis Dirksz van Schalkwijk, Henning Husing, Jan en Wouter Mostert en Trijn de Boerin vallen buiten het kader van dit artikel. Een uitzondering echter voor de naam Brandenburg, leg. 5., waarvan de identificatie pas in een zeer laat stadium lukte. 'D'Brandenburger' bleek een 'bouwerij ten plattenlande' te zijn, waar de herbergier Tobias Marquart in 1678 van af wilde omdat hij het te druk had met zijn nering aan het fort¹⁹.

Het bespreken van de topografische details van VEL 809 zou het schrijven van een volledige geschiedenis van de eerste vijftig jaar aan de Kaap betekenen. Enkele daarvan, zoals het landgoed van Gouverneur Simon van der Stel en Elsie Kraal zijn al wat nader bekeken omdat ze voor de datering van de kaart belangrijk zijn. Enkele andere verdienen ook aandacht omdat ze licht werpen op het vermoedelijke doel van de kaart. Zoals het bouwen weiland van de Compagnie in Hottentots Holland. Dit gebied werd al in 1657 'gekocht' maar pas in 1670 werden er enkele vrijburgers heengestuurd om vruchtbaarheid en geschiktheid te onderzoeken. Tot ontginning en exploitatie kwam het niet voor 1684, toen Simon van der Stel besloot het gebied niet langer aan vrijburgers te verhuren maar weer in beheer van de Compagnie te nemen²⁰. Deze fase blijkt duidelijk uit de kaart. Hetzelfde geldt voor Van der Stels bevordering van wijnbouw en bosbouw, die vooral in de legenden tot uitdrukking komt. 't Elsboschie heeft wellicht een plaats op de kaart zelf gevonden omdat er sedert 1670 door inspecterende Commissarissen herhaaldelijk op de aanplant van elzen werd aangedrongen. Dit is echter pas na 1685 goed op gang gekomen²¹. Het elzenbosje wordt op de andere kaarten niet genoemd.

De wegen zijn natuurlijk voortgekomen uit paden, die er al waren of die naar voor de Compagnie belangrijke punten leidden. Zo is de 'Wegh na de Groene Kloof' een gedeelte van de oudste weg van de vestiging aan de Kaap, namelijk de weg van het fort naar de Saldanha-baai²². De Groene Kloof wordt al zo genoemd in het journaal van de landtocht van Olof Bergh in 1682. Het gebied werd onder Simon van der Stel aan vrijburgers verhuurd om er hun vee te weiden maar kreeg pas grote betekenis in 1700 toen Henning Husing het monopolie van vleeslevering aan de Compagnie verwierf en daarbij het alleenrecht om de Grote Kloof te gebruiken²³.

Het 'pad na 't Soesynalandt' gaat in het verlengde van de weg naar Hottentots Holland over de bergen naar het land van Soesoa, hoofd van de Chianoqua, aan de andere kant van de bergen²⁴. De overige wegen hebben geen bijschriften. Op de andere kaarten staat bij geen van de wegen iets genoteerd. Opmerkelijk is in de weg van Stellenbosch naar Hottentots Holland de aantekening

'D'brug', daar waar deze de Tweede - nu Laurens - Rivier kruist, een notitie die alleen op VEL 809 voorkomt. De Eerste Rivier en de Bergrivier hadden blijkbaar geen bruggen maar werden op een doorwaadbare plaats, een 'deurdrift' overgestoken. Het woord drift heeft hier te maken met het drijven van vee en is als zodanig ook in ons land niet onbekend. Het is daarom vreemd dat het op de andere kaarten werden verbasterd tot 'deurduyst'.

De kaarten geven een goede indruk van de veeposten: de oudere 'hokken' en de nieuwe posten, die onder Simon van der Stel werden ingericht zoals Hottentots Holland, de Klappmuts en Elsie Kraal. De eveneens door hem gestichte post 'De Cuylen' aan de Kuilsrivier ontbreekt op de kaarten. De Cuylen werd evenals Elsie Kraal in 1700 aan een vrijburger verkocht.

De betekenis van D'Fleskelder aan de Houtbaai, die op de andere kaarten een Vleeskelder wordt, ontgaat me. Tenslotte nog iets over "Katarina kerkhof" ten zuiden van Stellenbosch. In de gepubliceerde resoluties van de Politieke Raad heb ik tot 1715 niets over een kerkhof in Stellenbosch gevonden. De enkele besluiten betreffende een kerkhof hebben duidelijk betrekking op de Kaap en weerspiegelen zelfs in 1710 nog tamelijk primitieve toestanden²⁵. Wellicht werd dit kerkhof aangelegd of onderhouden door de Catrina, een kleurlinge, dochter van een Europese vader, gedoopt en christelijk opgevoed, die in maart 1680 haar vrijheid vroeg en kreeg²⁶. In de rol van 1688 ontmoette ik in Stellenbosch een alleenstaande vrouw, Catrijn van Mallabar, die dus als vrijburgeres haar eigen bezittingen had en ook aan wijnbouw deed. Haar herkomst, Malabar, de westkust van het huidige India, duidt erop dat zij geen Europese was.

Samenvattend kom ik tot de conclusie, dat VEL 809 niet bedoeld was om de Heren Meesters in Holland een geografisch juist beeld van de vestiging aan de Kaap te laten zien maar om aan te tonen wat er allemaal tot stand was gebracht. De kustlijn werd overgenomen van een veel oudere kaart, VEL 168, die al in 1654 in Patria aankwam. Achter de kust werd een binnenland ingetekend, nogal onbeholpen, qua verhoudingen en loop van de rivieren bepaald onjuist, maar toch in staat een beeld te schetsen van de jonge nederzettingen. De kaart werd verder ingevuld met twee momentopnamen van bewoning en landinrichting, mogelijk overgenomen van een of meer niet overgeleverde deelkaarten:²⁷ Stellenbosch, Drakestein en Hottentots Holland zoals de situatie er in het laatste kwartaal van 1687 uitzag, het landgoed Constantia en de wijngaarden en bossen op de hellingen van de Tafelberg naar de situatie van ca. 1694.

Datering in, kort voor of kort na 1694 berust op de volgende overwegingen. Uit 1695 bleven vier stukken bewaard, die in hetzelfde jaar in Nederland aankwamen. Ten eerste een in 1695 gecollationeerd stuk van meer dan 400 bladzijden met extracten uit orders van de heren bewindhebbers van 1651 tot april 1690. Dan twee op 5 mei 1695 door een eed bekrachtigde verklaringen van 28 april, afgelegd door de twee baastuiniers van de compagniestuinen in de Tafelvallei en op Rustenburg betreffende aantallen en soorten aangeplante bomen. Tenslotte een brief van Simon van der Stel van 9 mei 1695, waarin hij uitvoerig reageert op ontevreden opmerkingen van de Heren XVII over boomaanplant en wijnbouw²⁸. In de vele rubrieken ingedeelde extracten

staat bij het onderdeel land- en zeekaarten een marge-aantekening, die de indruk wekt dat aan de opdracht tot het vervaardigen van beide soorten kaarten reeds was voldaan²⁹. Als VEL 809 tegelijk met deze stukken zou zijn overgestuurd zou men hier of in de brief van Van der Stel een desbetreffende opmerking verwachten. We weten, dat de stukken werden verzonden met 'de Spiegel' en 't huys te Duynen'³⁰, die op 12 mei 1665 van de Kaap vertrokken en op 29 augustus van dat jaar de havens van respectievelijk Texel en Goeree binnenliepen³¹. We weten ook, dat VEL 809 niet vóór 30 augustus kan zijn gereedgekomen. Tussen die datum en het vertrek van de retourvloot van 1695 bestond slechts één verbinding met Patria: de retourvloot van 1694, op 16 april van de Kaap vertrokken en tussen 27 juni en 27 juli bij Texel aangekomen. Ik denk, dat VEL 809 aan boord van een van de acht schepen van deze retourvloot is geweest.

Rest mij nog te vermelden welke rol zij en haar Kaapse zusje verder hebben gespeeld.

1. Het naar Nederland gezonden exemplaar:

- a. werd opgenomen in de atlas die Isaac de Graaff bezig was samen te stellen voor alle voor de VOC belangrijke kaarten.
- b. werd aan een tot nu toe onbekende kaartmaker ter inzage gegeven, vermoedelijk samen met VEL 168, 190 en 193, die er de mooie gedrukte kaart VELH 93 op baseerde.
- c. werd opgenomen met een vergrote weergave van het gedeelte rondom Stellenbosch in een in 1913 gepubliceerd platenboek over Zuid-Afrika. De auteurs wezen op enkele eigenaardige namen als Jan Bombam, Jantje Valniet en Trijn de Boerin en noemden ook Gerrit van der Bijl, Hans Jurgen Grim, Jacob de Timmerman, Jan Mostert en Schaak de Wagenmaker³².
- d. werd zonder commentaar door Böeseken gepubliceerd in haar studie uit 1938 over de naar de Kaap gezonden Commissarissen³³.

2. Het aan de Kaap gebleven exemplaar:

- a. werd zonder commentaar gepubliceerd in het Gedenkboek van Stellenbosch 1679-1927.
- b. werd in 1928 door Mossop gebruikt voor een schetskaartje van de oudste wegen vanuit het fort de Goede Hoop³⁴.

(wordt vervolgd)

English summary with part II of this article in a forthcoming issue of Caert-Thresoor.

NOTEN

ARA	Algemeen Rijksarchief, Den Haag
D.A.S.	zie literatuurlijst
Resolusies	zie literatuurlijst
UBL	Universiteitsbibliotheek, Leiden
VOC	Verenigde Oostindische Compagnie

1. Böeseken 1938, p. 135.
2. ARA, VOC 3992/KA 3970, p. 494.
3. ARA, Kaartenafd. VEL 1670. J.B.Chr. Wekker, Historische kaarten van Suriname, in: *Spiegel Historiael* 19 (1984), p. 537.
4. ARA, VOC 4021/KA 3998 (1685), 4022 II/KA 3999 (1686), 4023/KA 4000 (1686/7), 4025/KA 4002

(1687/88), 4028/KA 4005 (1691), 4030/KA 4007 (1692/93), 4032/KA 4009 (1693/94), 4035/KA 4012 (1695/97), 4045/KA 4022 (1701), 4054/KA 4030 (1705/06), 4065/KA 4043 (1710/11): één jaartal achter het inv.nr. betekent, dat het stuk in Patria aankwam in het jaar waarin het werd opgemaakt; een tweede jaartal geeft aan, dat het stuk een volgend jaar ontvangen werd. Genealogie: De Villiers/Pama 1966. Hoge 1958. Pama 1983.

5. UBL, collectie Bodel Nijenhuis Atlas 511, kaart nr. 94.
6. Koeman III, sub Tirion, Isaac.
7. ARA, Kaartenafd., Atlas de Graaff, kaart nr. 5b; de atlas werd in de 19e eeuw uit elkaar gehaald maar de kaarten bleven bewaard; in 1985 vervaardigde het ARA een fotografische reconstructie.
8. Gedenkboek Stellenbosch 1679-1927: Kaart ± 1700 (Kaapse Argief M 42).
9. ARA: Geen vermelding van kaarten in de inventaris van overgekomen brieven etc. van de Kaap tussen 1679 en 1707; wel enkele plattegronden van gebouwen. In de Atlas de Graaff onder 5a een kaart uit 1687 van de Bay Fals (VEL 170). Het ARA heeft verder nog een in 1685 overgekomen kaart van de Tafelbaai (VEL 179). De door Godée Molsbergen, 1916, aan de tocht in 1682 van Olof Bergh c.s. naar Namaqualand en door Waterhouse, 1932, aan de tocht van Simon van der Stel in 1685 naar hetzelfde gebied toegeschreven kaart, VEL 850, is van later tijd. De kaart vermeldt de schipbreuk van de "Meresteijn" bij de toegang tot de Saldanhabaai, die echter pas in 1702 plaatsvond. Het journaal van de tocht van 1685 verdween al 1691/92 uit het archief (VOC 4022, p. 728-870) tesamen met 72 tekeningen: journaal en tekeningen zijn nu in Dublin (zie Waterhouse).
10. ARA, VOC 4028/KA 4005 p. 49v en 54-54v. Böeseken, 1964, p. 27 en 152.
11. ARA, VOC 4028/KA 4005 p. 83-84 en 104.
12. Alle genealogische gegevens zijn ontleend aan de in noot 4 genoemde werken.
13. ARA, VOC 4044/KA 4021, p. 155.
14. Veel gegevens uit de periode Simon van der Stel zijn ontleend aan Böeseken 1964.
15. ARA, VOC 4025 I/KA 4002, p. 342v-343v.
16. ARA, VOC 4022 I/KA 3999, p. 230v.
17. *Resolusies* III, p. 242.
18. De tussenliggende rol van eind 1686, aangekomen in 1687, kan niet meer geraadpleegd worden daar zij na aankomst werd ingelijst: aantekening in register van ontvangen stukken bij p. 676-677, VOC 4022/KA 4000. De rol zal hierdoor zijn verloren gegaan.
19. *Resolusies* II, p. 257. Tobias Marquart verliet in 1686 de Kaap en ging naar Batavia.
20. Böeseken 1938, p. 142-145.
21. als noot 20, p. 28-31.
22. Mossop 1928, p. 119 noot A. Burman/Levin 1974, p. 19.
23. ARA, VOC 4043/KA 1420 p. 939-941. Leibbrandt IV 1897, Annexe BB. Mossop 1931, p. 80.
24. Mossop 1928, p. 29.
25. *Resolusies* III, p. 181 en IV, p. 157.
26. *Resolusies* II, p. 323.
27. Dat er oudere deelkaarten geweest kunnen zijn, blijkt uit een resolutie van de Politieke Raad van 8 mei 1680, waarmee men besloot de landmeter Wittebol naar "Stel en Bos" te sturen om van de landstreek een kaartje te maken, daar de vrijburgers zich meer grond bleken te hebben toegeëigend dan hun vergund was. *Resolusies* II, p. 330.
28. ARA, VOC 4034/KA 4011, p. 257-291v (register) en 292-487 (extracten); p. 250-256 (beëdigde verklaringen); p. 4-65v (brief 9 mei 1695, i.h.b. p. 39v-41v en 52-54).
29. als noot 28, p. 315-315v.
30. als noot 28, register van verzonden stukken.
31. D.A.S. III.
32. Godée Molsbergen/Visscher 1913, p. 40-41.
33. Böeseken 1938, afb. 2.
34. Mossop 1928, t.o. p. 20.

LITERATUUR

- Böeseke, A.J., *Nederlandsche Commissarissen aan de Kaap, 1656-1700*, 's-Gravenhage 1938.
- Böeseke, A.J., *Simon van der Stel en sy kinders*, Kaapstad 1964.
- Burman, Jose & Levin, Stephen, *The Saldanha Bay Story*, Cape Town/Pretoria 1974.
- D.A.S. II en III: J.R. Bruijn, F.S. Gastra and J. Schöffel with assistance of E.S. van Eyck van Heslinga (eds.), *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries*, Vol. II *Outward-bound voyages from the Netherlands to Asia and the Cape (1595-1794)*, Vol III *Homeward-bound voyages from Asia and the Cape to the Netherlands (1597-1795)*, The Hague 1979 (R.G.P. 166 en 167).
- Godée Molsbergen, E.C., en Visscher, Joh., *Zuid-Afrika's Geschiedenis in Beeld/South African History, told in Pictures*, Amsterdam 1913.
- Godée Molsbergen, E.C., *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd, 1e deel Tochten naar het Noorden 1652-1686*, 's-Gravenhage 1916 (Werken Linschoten Vereeniging XI).
- Hoge, J., *Verbeteringen en aanvullingen (op De Villiers' Ou Kaapse Families)*, Amsterdam 1958.

- Koeman, C., *Atlantes Neerlandici, Bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilot books, published in the Netherlands up to 1880*, vol. I-V, Amsterdam 1967-1971.
- Leibbrandt, H.C.V., *Precis of the archives of the Cape of Good Hope IV. The defence of Willem Adriaan van der Stel*, Cape Town 1897.
- Mossop, E.E., *Old Cape highways*, Cape Town 1928.
- Mossop, E.E., *Journale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en die vaandrig Isaq Schrijver (1689)/Journals of . . .*, Kaapstad 1931.
- Pama, C., *Die groot Afrikaanse familienaamboek*, Kaapstad/Pretoria/Johannesburg 1983.
- Resolusies II en III: *Suid-Afrikaanse Argiefstukke, Kaap No. I-IV, Resolusies van die Politieke Raad. Deel I 1651-1669, Deel II 1670-1680, Deel III 1681-1707, Deel IV 1707-1715*, Kaapstad 1957-1962. (Slechts deel IV vermeldt, dat A.J. Böeseke de samensteller was.)
- Villiers, C.C. de, *Geslagsregisters van die ou Kaapse families. Geheel omgewerkte uitgave, hersien en aangevul deur C. Pama*, Kaapstad/Amsterdam 1966.
- Waterhouse, Gilbert, *Simon van der Stel's Journal of his expedition to Namaqualand 1685-6*, Dublin 1932. □

Varia Cartographica

Inzendingen van deze rubriek zenden aan drs. M.M.Th.L. Hameleers, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Verslag van de studiedag 1986 van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie

Zaterdag 22 november 1986 werd in het nieuwe Maritiem Museum 'Prins Hendrik' te Rotterdam de jaarlijkse studiedag gehouden. Directe aanleiding daartoe was de heropening begin november van het museum, dat acht jaar na de sloop van het oude gebouw (in verband met de aanleg van de metro) het nieuwe gebouw aan de Leuvehaven kon betrekken en de tentoonstelling 'De wereld volgens Blaeu', die ter gelegenheid daarvan is ingericht.

De studiedag werd door 60 deelnemers bezocht. Het eerste deel van de dag werd doorgebracht in de 'feesttent', die tijdelijk is neergezet op het plein voor het museumgebouw, alwaar de lezingen werden gehouden. In het welkomstwoord memoreerde Drs. J.W.H. Werner de succesvolle voorgaande studiedagen te Enkhuizen, Leiden en Nijmegen en deed hij melding van de door de Werkgroep in gang gezette organisatie voor het internationale congres voor de historische kartografie dat in 1989 in ons land zal plaatsvinden. Voorts riep hij de aanwezigen op vooral toch informatie door te geven over wat er in de diverse regio's op het gebied van de historische kartografie gaande is.

— De eerste lezing over de Atlas Blaeu-Van der Hem werd voorgelezen door Drs. M.M.Th.L. Hameleers, doordat Professor Schilder wegens ziekte verhinderd was zelf het woord te komen voeren. De Atlas Van der Hem (ook Eugenius-atlas genoemd) bestaat uit meer dan 2000 bladen in 50 banden, aangelegd door de Amsterdamse patriciër Mr. Laurens van der Hem (1620-1678). Basis vormde de 12-delige wereldatlas met ca. 600 kaarten, uitgegeven door Joan Blaeu, die door Van der Hem op heel bijzondere wijze werd aangevuld. Met andere kaarten, maar ook met topografische tekeningen, aquarellen en prenten, gemaakt door befaamde tekenaars/schilders zoals onder meer Willem Schellinks,

Roelant Saverij en Reinier Zeeman. Voor het inkleuren van de kopergravure-kaarten liet hij de 'meesterafsetter' Dirk Jansz. van Santen jarenlang in zijn huis op de Herengracht aan de verfraaiing van de atlas werken. De atlas is vooral ook belangrijk vanwege de ca. 100 VOC-kopiekaarten, waarvan de originelen verloren zijn gegaan. In 1730 werd de hele verzameling te Den Haag geveild bij de boekhandelaar Adriaan Moetjens. Doordat de nieuwe eigenaar Prins Eugenius van Savoye werd, verdween de atlas uit ons land. In 1737 kwam hij in het bezit van de Weense Hofbibliotheek, de latere Oesterreichische National Bibliothek, waar deze unieke atlas thans te raadplegen is. De fraaie dia's die getoond werden gaven een indruk van de rijke inhoud van de atlas.

— De tweede lezing van Mw. Drs. E. Bos-Rietdijk (hoofdconservator van het Maritiem Museum Rotterdam) gaf ons inzicht in het ontstaan en de betekenis van de collectie Engelbrecht die vanaf 1950 bruikleende en in 1966 eigendom werd van het museum.

Willem Anton Engelbrecht (1874-1965) begon zijn loopbaan - na de officiersopleiding aan de KMA te Breda - als militair in Nederlands Indië. Op 24-jarige leeftijd werd hij reeds afgekeurd voor de tropen. Terug in Nederland vestigde hij zich te Rotterdam, waar hij een goede baan kreeg in het cargadoorsbedrijf van zijn oom. Meer dan een halve eeuw heeft hij een belangrijke rol gespeeld in het maatschappelijke en culturele leven van Rotterdam. In 1906 begon hij met de aanleg van een verzameling boeken en kaarten, waarbij de nadruk lag op de geschiedenis van de Nederlandse ontdekkingsreizen. Zijn collectie staat vooral ook bekend vanwege enkele zeer fraaie kaarten van Rotterdam en de vele scheepsmodellen. Bij zijn aankopen diende de bekende kaarthistoricus F.C. Wieders hem soms van advies. De collectie omvat ca. 100 reisbeschrijvingen en journalen,

De inhoud van de 5e jaargang en een naamregister voor de eerste vijf jaargangen worden als bijlage bij het volgende nummer gevoegd.

ca. 300 losse handgetekende en gedrukte kaarten, 190 land- en zee-atlassen en ca. 80 Italiaanse kaarten uit de 16e eeuw. Het kartografische deel van de verzameling is enige jaren geleden beschreven door twee studenten van het Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht in het kader van hun bijvak Historische Kartografie. De bedoeling is dat dit binnenkort zal worden gepubliceerd, hetzij afzonderlijk, hetzij als onderdeel van een catalogus waarin de totale kartografische collectie van het museum is beschreven. Aan de hand van dia's werd duidelijk gemaakt wat zoal de topstukken van de collectie zijn.

— In de derde voordracht van W.F.J. Mörzer Bruyns (conservator Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum' Amsterdam) werd aandacht geschonken aan de organisatie van de Verenigde Oostindische Compagnie (opgericht in 1602) en de vroegere stuurmansgereedschappen. Centraal geleid door de Heren Zeventien, bestond de VOC uit vijf zogenaamde kamers respectievelijk, in Amsterdam, Rotterdam, Delft, Middelburg en afwisselend in Hoorn en Enkhuizen. Vanaf het begin had de VOC een eigen kaartmaker in dienst (Petrus Plancius, Willem Jansz. en Joan Blaeu en Isaac de Graaf en anderen), die onder meer als taak had het maritieme kaartmateriaal up-to-date te houden. Deze functie was gecombineerd met die van examiner van de zeelieden. De kaartmaker stelde ook de instructie op voor het varen naar de Oost. De VOC-kaarten moesten geheim blijven - ook daarvoor was de kaartmaker verantwoordelijk - om de concurrentie een slag voor te kunnen blijven. Dat de kartografische gegevens toch wel eens naar buiten uitlekten, bleek bij het verhaal over de Atlas Van der Hem. Vanaf 1688 was er ook een zogenaamde 'baaskaartmaker' in Batavia (Jakarta) die de nieuwe gegevens aangereikt door de zeelieden in de zeekaarten verwerkte.

Een overzicht van de stuurmansgereedschappen is goed te verkrijgen door middel van de lijsten die de schepen ervan meekregen en die sinds 1655 in het archief van de VOC (bewaard op het Algemeen Rijksarchief te Den Haag) terug te vinden zijn. Bij de vertoning van de dia's zorgde het opbollende en klapperende tentzeil van ons onderkomen voor een passende ambiance: we waanden ons op een zeventiende eeuwse VOC-schip in volle zee!

Na de lunch gaf Mw. Drs. F. Wieringa (free-lance historicus) die het wetenschappelijk werk deed voor de tentoonstelling 'De Wereld volgens Blaeu' uitleg over de expositie. Centraal hierbij staan twee grote wereld-wandkaarten, vervaardigd en uitgegeven respectievelijk door Willem Jansz. Blaeu in 1618 en Joan Blaeu in 1646, die beide het trotse bezit zijn van het museum. Een heel informatief boekje over deze kaarten is ter gelegenheid van de tentoonstelling uitgegeven, waarin onder andere aandacht wordt geschonken aan het restauratieproces van de nogal gehavende kaart van 1646, het kaartbeeld, de gebruikte projectie, de decoratie en de randtekst. De bijdragen daarin zijn van de hand van F. Wieringa, I. van Klink, G.I. Smit, C.L. Heesakkers en E. Bos-Rietdijk. Rond de twee kaarten zijn op de tentoonstelling een aantal thema's naar voren gebracht: ontdekkingsreizen en etnografie, kaartprojecties, andere Blaeu-publicaties, globes en kaarten op schilderijen. Doordat het museum op educatief terrein een zekere reputatie heeft hoog te houden zijn deze onderwerpen zo behandeld dat leerlingen van MAVO, HAVO en VWO de tentoonstelling in het kader van de aardrijkskunde- of geschiedenisles kunnen bezoeken. Begeleidend lesmateriaal is er voor samengesteld. Dat mag dan zo zijn, voor ons viel er naast veel bekends, nog heel wat nieuws te ontdekken. De zeer moderne inrichting van de tentoonstelling en zeker ook het dia-klankbeeld oogstte terecht veel bewondering. Om alles goed te zien en te lezen was de tijd te kort. Gelukkig is er nog alle gelegenheid eens terug te komen: de tentoonstelling duurt tot 25 mei 1987!

Het traditionele drankje tot slot viel als vanouds in de smaak. De deelnemers kunnen terugzien op een geslaagde studie- en contactdag. De verschillende organisatoren verdienen dan ook alle lof en dank.

Marijke Donkersloot-de Vrij

Kartographiehistorisches Colloquium te Wenen

Van 29 tot en met 31 oktober 1986 vond in de Österreichische Nationalbibliothek te Wenen het 3e Kartographiehistorisches Colloquium plaats. Dit Colloquium wordt om het jaar georganiseerd door het Deutsche Gesellschaft für Kartographie en het Institut für Kartographie van de Österreichische Akademie der Wissenschaften. Het is bedoeld om de contacten tussen de beoefenaars van de geschiedenis van de kartografie en de historische kartografie in het Duitstalige gebied te onderhouden en te verstevigen. De gelegenheid van dit colloquium was aangegeven voor de presentatie van het *Lexikon zur Geschichte der Kartographie*. Een bespreking van dit lexicon volgt in een van de volgende nummers van *Caert-Thresoor*.

Er waren zo'n 75 deelnemers, waaronder slechts acht uit niet-Duitstalige landen. Deelnemers uit de DDR ontbraken, wat door de organisatoren zeer betreurd werd. De Oostenrijkse gastheren, de Nationalbibliothek en de Akademie, hadden zeer hun best gedaan om de deelnemers een goede herinnering aan het colloquium te geven. De lezingen werden gehouden in een speciale zaal in de Nationalbibliothek, een zaal verlicht met een kroonluchter en de vloer bedekt met Afgaanse tapijten! De opening en presentatie van het lexicon vond zelfs plaats in de Festsaal van de Akademie, een zaal vol marmer en achttiende eeuwse plafondschilderingen. Voor diegenen die het moderne grijs van De Uithof gewend zijn een hele verademing. De openingsrede werd gehouden door dr. Ingrid Kretschmer. Zij sprak over de geschiedenis van de kartografie als hulpwetenschap en deed een aantal aanbevelingen voor de juiste beoefening daarvan.

Na de officiële opening volgden twee dagen met in totaal vijftien lezingen, die een opmerkelijke variatie in behandelde onderwerpen vertoonden. Zoals bij een dergelijk colloquium vanzelfsprekend is, was niet elke lezing even interessant voor diegenen die zich met de historische kartografie buiten het Duitse gebied bezighouden.

Opmerkelijke uitzonderingen waren de lezingen over de thematische kartografie (o.a. door Hans Harms en Johannes Dörfinger) en de lezing van Peter Mesenburg uit Essen, die de nauwkeurigheid van portolaankaarten met behulp van de computer bepaald had. Zijn methode had zekere overeenkomsten met de door Peter Mekenkamp en Olev Koop in het vorige nummer van *Caert-Thresoor* besproken cirkelmethode.

Alle lezingen zullen gepubliceerd worden in een Tagungsband, waarvan te zijner tijd in de rubriek Nieuwe literatuur melding gemaakt zal worden.

Behalve lezingen waren er voor de deelnemers ook enkele tentoonstellingen resp. rondleidingen georganiseerd, zoals in de kaartenverzameling van het Kriegsarchiv, de tentoonstellingen 'Kartographische Kostbarkeiten' in de Nationalbibliothek en tenslotte een excursie naar het Stift Klosterneuburg, waar speciaal voor deze gelegenheid enkele kartografische schatten uit de kast gehaald waren. Vooral het handschrift van de *Almagest* van Ptolemaeus, in 1448 geschreven voor de abt van het klooster, en een zestiende-eeuwse *Geographia* van Ptolemaeus met afgezette kaarten ondervonden grote belangstelling.

Het Kartographiehistorisches Colloquium 1986 te Wenen kan zeer geslaagd genoemd worden en een grotere internationale belangstelling, zeker ook uit Nederland, zou zeker gerechtvaardigd geweest zijn.

Peter van der Krogt

Jonkergouw

Wie van U kent een oude kaart waarop als toponiem de naam Jonkergouw voorkomt.

Het instituut voor Dialectologie en Naamkunde te Amsterdam attendeerde mij reeds op de vermelding Jonkheere Weislag op een veldnamenkaartje van 1863. Bij voorbaat mijn hartelijke dank.

W.C.A. Jongergouw
Van der Horststraat 21
5012 GW Tilburg

Besprekingen

M.W. HESLINGA e.a. **Nederland in kaarten. Verandering van stad en land in vier eeuwen cartografie.** Ede/Wageningen: Zomer en Keuning, 1985. 216 blz., ill., 39 x 28 cm. f 149,—. ISBN 9021050323.

Zowel de historische geografie als de historische kartografie mogen zich tegenwoordig verheugen in een belangstelling, die zich niet beperkt tot diegenen die zich professioneel met het beoefenen van deze disciplines bezighouden. Deze tendens moet de uitgever het vertrouwen hebben gegeven om een boek als *Nederland in kaarten* op de markt te brengen. Nederland in kaarten is niet zozeer een mengeling van historische geografie en historische kartografie. Het boek houdt zich in essentie bezig met het totstandkomen en veranderen van het Nederlandse landschap, daarbij gebruikmakend van oude en moderne kaarten, die soms (gedeeltelijk) verklarend maar meestal illustratief zijn.

Leidraad voor de inhoud van het boek is het Nederlandse cultuurlandschap in al zijn geledingen. Aan de hand van vijftig capita selecta wordt een aantal landschapsbepalende elementen en processen gepresenteerd, voor zover die zich in beschikbare kaarten laten vangen. Vertrouwde onderwerpen zijn bijvoorbeeld: Droogmakerijen in de zestiende en zeventiende eeuw, Het terpenlandschap van Friesland en Groningen, De Groningse veenkoloniën, De gemene gronden van Gooiland enz. Minder traditionele onderwerpen treffen we aan onder de kopjes: Rommelzone en recreatiegebied, de stadsrand van Haarlem en: Interlokale verbindingen in Holland, vaarten en trekschuiten, landwegen en diligences of: Delfzijl en zijn havenformatie, metamorfose van een havenstadje. De tekst is in principe historisch geografisch van aard, niet verwonderlijk: alle auteurs, Heslinga en zijn medewerkers stammen uit de Vakgroep historische geografie aan de VU. Alle opstellen zijn van een gedegen kwaliteit en brengen door de overzichtelijke presentatie en goede leesbaarheid de resultaten van historisch geografisch onderzoek onder een breed publiek. Voetnoten zijn vermeden. De literatuurlijst achterin het boek, naar onderwerp/hoofdstuk gerangschikt, voorziet de lezer evenwel van een goede bibliografische ruggeleuning.

Op deze plaats is het voor de hand liggend om iets minder op de historisch-geografische aspecten in te gaan en onze aandacht te richten op het kaartenaanbod van deze publikatie. Ieder hoofdstuk gaat vergezeld van een kaart, die een historisch beeld geeft van het besproken onderwerp. Deze kaarten zijn zoveel mogelijk op origineel formaat, dan wel zo groot mogelijk afgebeeld over twee aansluitende bladzijden. Het is duidelijk, dat deze (in kleuren gereproduceerde) kaarten de visuele ruggegraat van Nederland in kaarten vormen. Binnen de tekstgedeelten is steeds ruimte gereserveerd voor bijkomende illustraties in z/w, variërend van afbeeldingen van oude- en moderne kaarten tot profielen, topografische prenten, luchtfoto's etc. De thematische kaartjes, meestal van recente datum en soms speciaal voor deze uitgave vervaardigd, lichten op heldere wijze het besproken onderwerp uit de tekst of uit de gewoonlijk moeilijker te interpreteren oude kaart. Ook de ongekleurde fragmenten uit de moderne topografische kaart 1:25.000 zijn hierbij zeer behulpzaam. Helaas wordt in de hoofdstukken zelden een direct verband met de oude kaarten gelegd. Dit gebeurt afzonderlijk in de beknopte annotatie bij de kaarten.

Nederland in kaarten geeft een bijzonder goed beeld van de kartografische erfenis die in de Nederlandse archieven en bi-

bliotheken opgeslagen ligt. Uit meer dan dertig collecties, van groot tot klein, werden kaarten gekozen. De samenstellers zijn er in geslaagd, aansluitend op de behandelde onderwerpen, een boeiende variatie aan te brengen in het gebruik van de kartografische documenten. Vanzelfsprekend geldt dit in regionaal opzicht maar ook is gebruik gemaakt van de veelheid van kaartsoorten, al naar gelang herkomst en doel, die zich in die archieven en bibliotheken bevinden. Handschriftkaarten hebben een terechte voorkeur gekregen. Door de tot voor kort matige toegankelijkheid van dit materiaal hebben we nu de gelegenheid met veel unieke, onbekende kaarten kennis te maken.

Vastgesteld moet worden, dat regelmatig kansen zijn gemist waar het de kwaliteit van de afbeeldingen betreft. Kleuren wekken nu en dan de indruk vrij sterk af te wijken van die van de originele en te vaak (voor een boek met deze aspiraties) is er onnodig veel onscherpte in de platen geslopen. De kaarten in de tekst zijn af en toe wat afmetingen betreft aan concessies ten offer gevallen, zodat soms juist topografische elementen, die in het verhaal centraal staan, onleesbaar zijn geworden. Als voorbeeld kan de kaart van de Zaanstroom (T. Monsieur, 1819) genoemd worden of de kaart van de Schenckenschans uit 1635.

Ook de Eekhoff-kaart van Dantumadeel had toch iets beters verdiend! Daar tegenover staat dat de overgrote meerderheid van de afbeeldingen kennelijk met de meeste zorgen zijn omringd. De reproductie-kaarten zijn voorzien van een beschrijving die de documenten voldoende identificeerbaar en vindbaar maken. Het zou evenwel als verwarrend ervaren kunnen worden, dat de opgegeven schaal betrekking heeft op het origineel en niet op de gewoonlijk verkleinde afbeeldingen ervan. Juist omdat het topografische aspect van tekst en kaarten zo centraal staat had hier expliciet op gewezen moeten worden. Er lijkt zich een standaard aanpak qua formaat, lay-out, reproductiewijze en dergelijke ontwikkeld te hebben in plaatwerken van dit genre. Toch onderscheidt dit boek zich van andere hierin, dat de tekst een minstens zo belangrijke rol speelt in het geheel als de afbeeldingen, waarbij een integratie is nagestreefd tussen tekst en kaart. *Nederland en kaarten* is een mooi en goed boek geworden, ten volle waard om bekeken en gelezen te worden. Al is het contact tussen de historische geografie en de historische kartografie in dit boek bepaald nog niet optimaal uitgebuit, het zou een veelbelovende tendens voor de toekomst kunnen worden.

Jan Werner

W. HORN EN EGON KLEMP, **Kartenkunst vergangener Zeiten.** Gotha, (Oost-Duitsland), 1985. VLN 1001, 320/30/85, K2/64, 8/61/85 (7452). Bestelnr. 966 343 8/Kartenkunst 003200.

In 1785 werd door Justus Perthes in Gotha een uitgeverij opgericht. Ter gelegenheid van het feit dat dit 200 jaar geleden gebeurde heeft de uitgeverij, die tegenwoordig de naam 'Verlag Hermann Haack' draagt, een map met 24 kleurenreproducties en een begeleidende tekst het licht doen zien.

De schrijver van het summiere voorwoord, een inleiding bij deze uitgave ontbreekt, geeft aan dat de kaarten reeds eerder af-

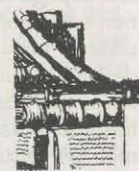
In verband met ziekte verschijnt dit vierde nummer later dan gewoonlijk.

gebeeld werden als illustratie van eveneens door Haack uitgegeven kalenders. Het is voorstelbaar dat men bij de uitgifte van kalenders primair kijkt naar de visuele aantrekkelijkheid van de afbeeldingen. Kalenders worden immers vaak als relatiegeschenk aan (vaste) klanten toegezonden. De wijze waarop men tot de keuze van kaarten voor kalenders komt mag echter niet gebruikt worden voor een map met vierentwintig reproducties die als een min of meer wetenschappelijke publikatie gepresenteerd wordt.

In totaal zijn maar liefst negentien van de vierentwintig afbeeldingen uit de Saksische Landesbibliothek te Dresden afkomstig. Voeg hierbij de twee gefotografeerde kaarten, waaronder één facsimile, uit het eigen Haack-archief, dan resten nog drie afbeeldingen van elders (Erfurt en Berlin). De samenstelling van de serie afbeeldingen (zeg maar kalenders)

doet vermoeden dat er niet veel onderzoek gedaan is om tot een verantwoorde, c.q. samenhangende kaartkeuze te komen. Wel wordt tegelijkertijd gepoogd om met deze uitgave een heel groot publiek te bereiken. De teksten bij de kaarten werden zowel in het Duits, Engels, Frans, als in het Russisch opgenomen. Helaas moet gezegd worden dat ze zelfs voor lezers, die slechts over een geringe kennis van de geschiedenis van de kartografie beschikken, weinig of niets nieuws te bieden hebben. Ik vermoed dan ook dat deze uitgave door Verlag Hermann Haack, net als de al eerder genoemde kalenders, primair gedrukt werd als relatiegeschenk. Enige wetenschappelijke waarde kan deze uitgave niet toegeschreven worden. Jammer, een gemiste kans.

Marc Hameleers

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. J.W.H. Werner, Universiteitsbibliotheek, Postbus 19185 1000 GD Amsterdam.

BAARS, Co., Leeghwater, een herwaardering. In: *Spiegel Historiae* 21 (1986) blz. 2-9.

Met enkele verwijzingen naar en afbeeldingen van kaarten van Jan Adriaensz. Leeghwater.

BAGROV, Leo. *History of cartography*. Revised and enlarged by R.A. Skelton. Second edition, enlarged with additional maps and illustrations. Chicago: Precedent publishing, 1985. 484 blz., ill. ISBN 0913750336. \$ 65.00.

Bespreking vond plaats in *Caert-Thresoor* 5/3.

BRINK, Paul van den, 'Dit capitaale en kostbaar stuk werks'. Enige notities bij de kaart van de Merwede door Melchior Bolstra 1738-1739 (1745). In: *Polder-, waterschaps- en rivierkartografie* (zie elders in deze lijst) blz. 21-31.

GALERA I MONEGAL, Montserrat, Anton van den Wyngaerde, una primera aproximació a la seva obra manuscrita. In: *Revista Catalana de geografia*, Número 2 (abril 1986) Volum I, blz. 18-29.

Korte, geïllustreerde beschouwing over afbeeldingen in handschrift van Spaanse steden door A. van den Wijngaerde, berustend in Wenen en London.

GNIRREP, W.K., Dirk Janszoon van Santen en een liefhebber der Joodse oudheden. In: *Jaarverslagen Koninklijk Oudheidkundig Genootschap*, CXXIV, CXXV, CXXVI, CXXVII (1981-1982 . . . 1984-1985). Amsterdam, 1986. Blz. 50-64.

Hierin o.m. gegevens over Dirk Jansz. van Santen ('kaartaf-setter'), Willem Goeree en bijbelkaarten en -prenten n.a.v. een studie over de Keurbijbel van het K.O.G. te Amsterdam.

HAMELEERS, M.M.Th.L., De kaarten van Delfland en Schiedland uit 1611 door Floris Balthasars. In *Antiek* 20/8 (maart I, 1986) blz. 435-443.

HAMELEERS, Marc, Representativiteit en functionaliteit van polder- en waterschapskaarten. Toegelicht met de kaart van Rijnland door Floris Balthasars (1615). In: *Polder-, waterschaps- en rivierkartografie* (zie elders in deze lijst) blz. 7-20.

HEDINGER, Bärbel, *Karten in Bildern. Zur Ikonographie der Wandkarten in holländischen Interieurgemälden des 17. Jahrhunderts*. Hildesheim/Zürich/New York: Georg Olms Verlag, 1986. 349 blz., 146 ill. (Studien zur Kunstgeschichte: Band 34). ISBN 3487077299. DM 118,—.

HEYDEN, H.A.M. van der, Emanuel van Meteren's history as source for the cartography of the Netherlands. In: *Quaerendo*, Vol. 16/1 (1986) blz. 3-29.

ITERSON, Rob van, De verzameling kaarten, tekeningen, atlasen en kaartboeken van het Hoogheemraadschap van Rijnland. In: *Polder-, waterschaps- en rivierkartografie* (zie elders in deze lijst) blz. 69-88.

MEKENKAMP, P.G.M. en R.O. Koop, Een nieuwe computer-gestuurde methode voor nauwkeurighedsanalyses van oude kaarten. In: *Geodesia* 86/5 (mei 1986) blz. 171-175.

Zie ook het artikel van deze auteurs in *Caert-Thresoor* 5/3.

MEURER, Peter H., *Die Germania-Wandkarte des Rumold Mercator (Duisburg, 1590)*. Bad Neustadt a.d. Saale: Verlag Dietrich Pfäehler, 1985. 12 blz. facs. m. toel. (28 blz.). (Monumenta cartographica Rhenaniae; Band III).

MEURER, Peter H., Jacob van Deventer (etwa 1500-1575) und die Frühzeit der zeichnerischen Triangulation. In: *Nachrichten aus dem Karten- und Vermessungswesen*, Reihe I, Heft 96 (1985) blz. 15-23.

Polder-, waterschaps- en rivierkartografie. Bewerkte lezingen gehouden op de jaarlijkse studiedag van de Werkgroep voor de geschiedenis van de kartografie, op 26 oktober 1985 te Leiden. Onder redactie van Marc Hameleers en Peter van der Krogt. Uitgegeven door de Werkgroep voor de geschiedenis van de kartografie, van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie, september 1986. 88 blz., ill. f 5,—.

Verkrijgbaar via drs. M.M.Th.L. Hameleers (zie onder Varia Cartographica in CT 5/2).

SCHILDER, Günter, Niederländische 'Germania'-Wandkarten des 16. und 17. Jahrhunderts. In: *Speculum orbis* 2 (1986) 1, blz. 3-24.

SCHOUTE, C.R., De kaart van 'Het Hooge Heemraadschap van de Crimpenre waard', 1680-1818. In: *Polder- waterschaps- en rivierkartografie* (zie elders in deze lijst), blz. 57-68.

SLUYS, W.G.J. van der, *Het land van de Bijbel. Oude kaarten en prenten van Israël*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum; Knokke: Mappamundi, 1986. 143 blz., ill. ISBN 9027405562. f 125,—.

VEN, G.P. van der, De kartering van de hoofdrievieren voor 1850. Rivierkaarten in het archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland. In: *Polder- en waterschaps- en rivierkartografie* (zie elders in deze lijst) blz. 7-20.

WIERINGA, F., e.a. *De wereld volgens Blaeu. Blaeu's wereldkaart op groot formaat uit 1646*. Rotterdam: Maritiem Museum 'Prins Hendrik', 1986. 62 blz. ill.

Verschenen n.a.v. de tentoonstelling die tot en met 25 mei 1987 in het Maritiem Museum Prins Hendrik te zien is.

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. N. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - *The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius*. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - *The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher*. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - *The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere)*. Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - *Three World Maps by Nicolaes van Wassenae and François van den Hoeye of 1661, Willem Ianszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650*. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

Alle prijzen excl. 5% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

ANTIQUARIAAT FORUM

Oude, zeldzame boeken. Atlassen.
Oude prenten en kaarten.

Catalogi op aanvraag — Gratis zoekdienst.

FORUM

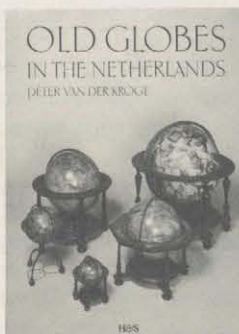

Oudegracht 206
3511 NR Utrecht
Tel. 030 - 31 69 77

H&S

HES UITGEVERS B.V.

Postbus 129
3500 AC Utrecht.
Tel. 030 - 31 69 77

Leverbaar:

P. C. J. VAN DER KROGT.
Old Globes in the Netherlands.
1984. Met 80 illustraties,
waarvan 10 in kleur.
Gebonden. 290 p. f 75,—

M. DONKERSLOOT-DE VRIJ.
De plattegrond van Utrecht
verschenen bij N. van der Monde.
1839. Een heruitgave op ware
grootte en in kleur, met een
toelichting.
1983. 4to. Paperback.
Met illustraties. 39 p. f 39,75

P. C. J. VAN DER KROGT.
Advertenties voor kaarten,
atlanten, globes, e.d. in
Amsterdamse kranten, 1621-1811.
1985. Gebonden. 476 p. f 150,—

H. A. M. VAN DER HEYDEN.
The oldest maps of the Netherlands.
Cartography of the XVII Provinces
in the 16th Century. 1986.
Gebonden. Rijk geïllustreerd.
f 95,—

MARCEL DESTOMBES
(1905-1983). Contributions
sélectionnées à l'histoire de la
cartographie et des instruments
scientifiques.
Selected contributions to the
history of cartography and
scientific instruments.
Red. G. G. Schilder, P. C. J. van
der Krogt en S. W. G. de Clercq.
1986. Gebonden. ca. 550 p.
ca. f 200,—

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.
Fondscatalogus 1986-1987 gratis op aanvraag.